

**FELSEFE VE KUR'AN AÇISINDAN
DÜŞÜNME**

Sezen SUBAŞI YUCA

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN
2017
Her Hakkı Saklıdır**

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Sezen SUBAŞI YUCA

FELSEFE VE KUR'AN AÇISINDAN DÜŞÜNME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN**

ERZURUM-2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

06/07/2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "FELSEFE VE KUR'AN AÇISINDAN DÜŞÜNME " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

06/07/2017

SEZEN SUBAŞI YUCA

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN danışmanlığında, Sezen SUBAŞI YUCA tarafından hazırlanan bu çalışma 06 /07 /2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Osman ELMALI

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd.Doç. Dr. Kemal BAKIR

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM

1.1. KUR'ÂN NEDİR?.....	5
1.2. KUR'ÂN'A GÖRE KUR'ÂN NEDİR?	5
1.2.1. Kur'an Şüphesizdir.....	5
1.2.2. Kur'an Öğüt Veren Bir Kitaptır	6
1.2.3. Kur'an Bütün İnsanlığa Bir Beyanname'dir.....	6
1.2.4. Kur'an Hak İle Batılı Ayıran Bir Kitaptır.	7
1.2.5. Kur'an Hatırlatan Bir Kitaptır.	7
1.2.6. Kur'an Düşünmeyi Farz Kılan Bir Kitaptır.	7
1.2.7. Kur'an Cehalete Açılmış Bir Savaştır.....	8
1.2.8. Kur'an Çelişkisiz Bir Kitaptır.	9
1.2.9. Kur'an Düşüne Düşüne Okunması Gereken Bir Kitaptır.	9

İKİNCİ BÖLÜM

DÜŞÜNME

2.1. DÜŞÜNME NEDİR?.....	10
2.1.1. Kur'an'da Düşünme Anlamına Gelen Kelimeler.....	10
2.1.2. Akl -Te'akkul	11
2.2. İSLAM FİLOZOFLARINA GÖRE DÜŞÜNME.....	12
2.2.1. Gazali'ye Göre Düşünme	12
2.2.2. Maturidi'ye Göre Düşünme	14
2.2.3. Farabi'ye Göre Düşünme	15
2.2.4. Fuzûli'ye Göre Düşünme	17
2.2.5. İbni Rüşd'e Göre Düşünme.....	18
2.2.6. Mevlana Celaleddin Rumi'ye Göre Düşünme	20
2.2.7. İbni Sina' ya Göre Düşünme.....	22
2.2.8. Erzurumlu İbrahim Hakkı' ya Göre Düşünme.....	24

2.2.9. Kindi'ye Göre Düşünme	24
2.3. BATILI FİLOZOFLARA GÖRE DÜŞÜNME	25
2.3.1. Sokrates'e Göre Düşünme.....	25
2.3.2. Platon' a Göre Düşünme	26
2.3.3. Aristoteles'e Göre Düşünme	27
2.3.4. Descartes'a Göre Düşünme.....	29
2.3.5. Spinoza'ya Göre Düşünme	31
2.3.6. Leibniz'e Göre Düşünme	32
2.3.7. Pascal'a Göre Düşünme	33
2.3.8. Shopenhauer' e Göre Düşünme	34
2.3.9. Heidegger'e Göre Düşünme.....	36
2.3.10. Kant'a Göre Düşünme.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN VE FELSEFE

3.1. FELSEFENİN UĞRAŞ ALANLARI VE KUR'ÂN.....	38
3.2. KUR'ÂN'DAKİ BAKIŞA GÖRE DÜŞÜNMENİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER	40
3.2.1. Kur'ân'a Göre İnsanlar Neden Düşünmez	41
3.2.1.1. İnsanlar Zannetmeyi Düşünmeye Tercih Ederler	41
3.2.1.2. Ata Din'inin Devam Ettirilmek İstenmesi	44
3.3. DÜŞÜNMEYE YÖNELTEN AYETLER VE FELSEFE.....	47
SONUÇ.....	52
KAYNAKÇA	55
ÖZGEÇMİŞ.....	59

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****FELSEFE VE KUR'AN AÇISINDAN DÜŞÜNME****Sezen SUBAŞI YUCA****Tez Danışmanı: Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN****2017, 59 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN****Prof. Dr. Osman ELMALI****Yrd. Doç. Dr. Kemal BAKIR**

Din ve felsefe karşılıklı ilişki ve etkileşim içindedir. Evreni ve kendini anlama ve anlamlandırma ihtiyacı içinde olan birey düşünmek ve gerçeğe ulaşmak için çaba göstermek zorundadır. İşte din, tam bu ihtiyaç içerisinde kıvranan insana rehberlik etmek, doğru düşünme yollarını göstermek, düşünmesini ve aklını doğru kullanmasını engelleyen durumları ve yaşantıları görmesini sağlamak, üzerinde düşünmesi gerekenleri işaret etmek amacıyla yüksek bilinç sahibi Tanrı'nın, elçileri ile insanlara sunduğu yoldur. Genel anlamda kutsal kitapları özel anlamda ise Kur'an'ı okumak Tanrı'nın buyruklarını öğrenmek amacıyla gerekli olduğu gibi varoluşumuzu anlamlandırmak için de temel kaynağımızdır.

Felsefe tarihinin ünlü düşünürlerinin düşünme tanımlarından ve yöntemlerinden yola çıkarak ele aldığımız bu çalışmanın amacı Kur'an'ın üzerinde durduğu 'düşünme' eyleminin anlamını ayetleri felsefi bir bakışla irdelleyerek tespit etmektir.

Araştırmanın birinci bölümünde Kur'an'ın ne olduğu yine Kur'an'dan ayetlerle açıklanmış, ikinci bölümünde düşünmenin batı felsefesinde ve İslam felsefesinde yer alan tanımları sunulmuş üçüncü bölümde ise bu tanımlarla Kur'an ayetleri ilişkilendirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise yaratıcının Kur'an'da belirttiği anlamda düşünemiyor oluşumuzun düşünmeyi bilmeyişimizden kaynakladığı belirtilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kur'an, Felsefe, Düşünme

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE CONCEPT OF THINKING ACCORDING TO PHILOSOPHY AND THE
HOLY QURAN****Sezen SUBAŞI YUCA****Supervisor: Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN****2017, Page: 59****Jury: Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN****Prof. Dr. Osman ELMALI****Asst. Prof. Kemal BAKIR**

Religion and philosophy are in a reciprocal relation and interaction. Human being who needs to understand and interpret the universe and his existence has to endeavor to reach a real answer by “thinking”. Religion is there for guiding, to show the way of thinking to help them realize the situations that hinders to use his intelligence and comprehension ability to make more appear the cause of existence, to point the fact and phenomenon to be thought on with the highest consciousness God’s envoy. Reading holy books for general sense and Quran for special understanding is the main source not only to ascertain the God’s commandments but also to give the meaning to existence.

This study that is contextualized with the philosophy history’s well known thinkers’ “descriptions and methods of thinking” aims to analyze the Quran verses with the philosophical perspective for identifying ‘the practice of thinking’ that holy Quran emphasizes on.

In the first part, this study explains what Quran is with the verses from Quran. In the second part, the identification of thinking and the concept of thinking are stated.

In the final part this study claims that the reason why we don’t ‘think’ in the same sense as it is stated by the creator in holy Quran is because not knowing how to practice ‘thinking’.

Keywords: Quran, Philosophy, Thinking

ÖNSÖZ

Evren ve yaratılış insanın var olduğu günden bu yana aklını kurcalamış ve düşünmelerinin yani felsefenin temel konularını oluşturmuştur. Sosyal hayatı düzenleyen hükümler içermekle birlikte Kur'an'da da aynı sorulara vurgu yapılmış, bu tarz konularda bir nevi diyalektik yöntem kullanılarak insanın hakikati arayışa yönelmesi amaçlanmıştır. Fakat düşünmenin önünde yer alan engeller insanların gerçeğe ulaşmasını zorlaştırmakta çoğu zaman yolunu kaybetmesine neden olmaktadır. Eğer insan düşünmenin ne olduğunu bilirse ve Kur'an'ın salık verdiği, filozofların uyguladığı şekilde düşünme yöntemlerini belirler ve düşünme sorumluluğunu alırsa gerçeğe ulaşması yönünde büyük bir adım atmış sayılabilir.

Bu bağlamda, çalışmamızda batı ve İslam coğrafyasından çeşitli filozofların düşünme tanımları, yöntemleri ve konuları, Kur'an'da düşünmeyle ve düşünülmesi işaret edilen konuların olduğu ayetlerle birleştirilerek, hakikat arayışında bir anlamda kardeş oldukları, birbirlerini destekleyip, lehte delilde bulunduklarını ifade etmeye çalıştık. Ham bir veri halindeki çalışma konumuz salt bir anlatma kaygısından çok, sorgulanabilir, itiraz edilebilir ya da kabul edilebilir bir düzlemde işlenmiştir.

Bu konuda çalışmama olanak sağlayan ve hiçbir desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN'e ve değerli düşünceleriyle yol gösteren Prof. Dr. Osman ELMALI' ya, manevi olarak arkamda hissettiğim aileme, bana daima düşünceleriyle ışık olan Kamuran Denizhan'a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

‘Oku!’ ama neyi, ‘Düşün’ ama nasıl? Felsefe insanı düşünmeye ve yeni bağlantılar kurmaya yönlendirir. Filozoflar çoğu zaman düşünmenin yöntemini kendi çabalarıyla bulmuşlardır. Özgün düşünme yöntemi geliştirenler felsefe tarihine ismini kazınmış, diğerleri de onları takip etmiştir. Tanrı kelamı olduğunu bildiğimiz ve aslında tüm evreni kapsayan Kur’an’da ise Yüce Yaratıcı, insanı düşünmeye yönelterek üzerindeki nimeti tamamlamak için kendine davet ediyor (Bakara: 2/150). Birey olabilsin, özgür düşünme yöntemini oluşturabilsin ve böylece evreni doğru anlayıp halifelik görevini layıkıyla yerine getirebilsin diye ayetlerle yol gösteriyor, uyarılarda bulunuyor.

Felsefe ve İslam tarihine ait eserler incelendiğinde fark ediliyor ki yaşadıkları dönemler, inandıkları dinler, büyüdükları ve etkilendikleri çevreler farklı olsa da evren ayetlerini uzun uzadıya düşünen, anlamlandırmak için uğraşan insanlar neredeyse aynı süreçleri yaşayıp akıl yoluyla aynı yerlere varabiliyorlar. Yani, hiç Kur’an okumamış bir filozof, Kur’an ayetine birebir doğru ve özgün düşünerek ulaşıyor. Örneğin Alman filozof Leibniz, kâinatın maddeden değil, “Monad” denilen manevî, ruhî ve şuurlu atomlardan meydana geldiğini ileri süren bir felsefenin sahibidir. Monadlar kendini bilir, Allah’ı bilir ve yanındaki monadı bilir (Gökberk, 1993: 214). “Göklerde yerde olan her şey Allah’ı tesbih eder” ayetinin yaşama tatbik edilmiş hali bu olabilir ancak. O evren ayetlerini okudu, düşündü ve sonuca vardı. Kur’an’ın düşünme anlamında istediği şeyin eylem halinin bu ve buna benzer durumlar olduğu söylenebilir.

Kur’an’ın okunmaması, Kur’ân’a yaklaşmanın birilerinin tekeline olduğunun düşünülmesi, sadece edebi veya musiki keyif yaşamak için anlaşılmayan dillerde okunması ve geçmişin önyargılarının kirlettiği fenomenoloji, insanların çoğunun algısını bozmuştur. Bu konuda büyük şair ve düşünce insanı Mehmet Akif Ersoy düşüncelerini şu mükemmel dizelerle ifade etmiştir:

“Çünkü biz bilmiyoruz dini, evet, bilseydik,

Çare yok, gösteremezdik bu kadar sersemlik.

Böyle gördük dedemizden! Diye izmihlali

Boylayan bir sürü milletlerin olsun hali

İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!

Yoksa bir maksat aranmaz mı bu ayetlerde?

Lafzı muhkem yalnız anlaşılan Kuran'ın,

Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz mananın...

Ya açar nazm-ı celilin, bakarız yaprağına;

Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına!

İnmemiştir hele kuran, bunu hakkıyla bilin,

Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!" (Ersoy, 1992: 141).

Öyle ki saygı duyulan ve üzerine makaleler yazılan ünlü filozofların düşünceleri tüm toplumların gelişmesine ve zihinsel devrim yaşamasına olanak sağlarken, Kur'an'da aynı minvalde, çok daha edebi ve açık bir şekilde söylenen ayetler çok defa ihmal edilmiştir. "Din her şeyden önce ilim, düşünce, ahlak bütünlüğü içinde bir sistemdir. Bunlardan biri çıkarıldığı zaman o din, insanların elinde oyuncak ve sömürü haline gelir. Eğer bir dini çökertmek istiyorsanız bunlardan birini, ikisini veya üçünü o dinin temelinden çıkarın böylece onu bir takım sömürücülerin, mafyanın, eşkıyanın eline teslim etmiş olursunuz" (Atay, 2013: 41).

Düşünme, Tanrı'nın bize vermiş olduğu ve her yönüyle varlığı merak etmemize, sorgulamamıza ve bizi onu anlamlandırmaya iten özelliktir. Evreni anlayabilmemiz, sorgulayabilmemiz, yaşadıklarımızdan anlam çıkarabilmemiz yalnız bu özelliğimiz sayesinde mümkündür. "İnsanlar, doğada olanlara bakıp düşünerek, görünmez zeki bir gücü kavramaya varsalardı, bu uçsuz bucaksız makineye varoluş ve düzen veren ve tek bir düzgün tasarı ya da kaynaşık dizgeye göre bütün parçalarını ayarlayan tek bir varlık fikrinden başkasını akıllarına getiremezlerdi" (Hume, 2004: 42). Tanrının ilk emri olan 'Oku'yu yalnızca oku olarak düşünürsek anlamını daraltmış oluruz; çünkü 'evrendeki tüm varlıklar onlar üzerine düşünmek için uyarıldılar' (Hegel, 2011: 37). Kitabın işaret ettiğini oku! evreni, kendini, yaradılışı, varoluşu gör!, fark et! üstüne düşün!. Akıl; insandaki ilahi öz'dür, onunla şekillenmek, evreni ve Yaratıcıyı anlayabilmek için ilk emre uymak, "bütününe bir tasarımın egemen olduğu yaradılışı fark edip düşünmeye başlamak gereklidir (Hume, 2004: 43).

“Akıl; kendinde durur ve ereği kendindendir. Kendini var edeni gerçekleştirir. Düşünme bu aklın ereğinin bilincine sahip olmak ve irade göstermektir” (Hegel, 2011: 36). Kur’an “Allah katında canlıların en kötüsü düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir” (Enfal: 8/22) derken düşünme sorumluluğunu almamış dolayısıyla oku emrine de karşı gelmiş bireyleri kastetmektedir.

Düşünmeyen insan, doğal dürtülerinin yönlendirmesi altındaki diğer canlılardan farklı değildir. İnsan düşünenidir. Hayvandan bu noktada ayrılır, insanca olan her şeyde hayvanca olmadığı sürece düşünme vardır (Hegel, 2011: 31). Gerçek bir düşünmenin nasıl olduğunu bilmeyen insan bilinçli bir seçim yapma özgürlüğünden de yoksundur. Nitekim doğal dürtüler yani bir anlamda hayvanlarla olan benzer özellikler söz konusu olunca iyi ya da kötü arasında bir seçim yapmak gerektiğinde, birey düşünmeden hareket ederse; bu dürtülerin insanı yanlış yöne sürüklediği ve onlara güvenmemizi gerektirecek bir neden olmadığı söylenebilir (Descartes, 2013: 71). Dürtü ve güdülerinin etkisinde olmak insani değil hayvani bir özelliktir. İnsan, davranışlarını şekillendirebildiği ve kendini terbiye edebildiği için yeryüzünün halifesidir. Yeryüzünü yönetmesi de öncelikle kendi nefesine hükmedebilmesi ve hayvani özellikleri de dâhil birçok kavramı düşünme konusu haline getirmesiyle mümkündür.

Düşünebilme yeteneği bahsedilen insanın bunu kullanıp kullanmaması kendi tasarrufundadır. Bu seçimi yapması onun imtihanıdır ve Kur’an’da vurgulanan; “Yoksa sen onlardan çoğunun dinlediklerini ve akıllarını kullandıklarını mı sanıyorsun? Hayır, hayır, koyun sürüsü gibidir onlar; doğru yoldan hiç mi hiç haberleri yok!” (Furkan: 25/44) ayetinde olduğu gibi herkesin akıl sahibi olduğunu varsayarsak bile fikir sahibi olma konusu yine düşünölmeye muhtaç bir karanlıktır. Aklın ereğinin bilincine varılmadığı sürece gerçek bir düşünmeden bahsetmek olanaksızlaşır. “İnsanların çoğu ziyandadır” (Asr:103/2). Ziyanda olmalarının temel nedeni yukarıdaki ayette de belirtildiği üzere düşünmeyen, aklını kullanmayan insanın iradesiz bir varlık gibi yaşıyor olmasıdır. Gördüğü evreni kendi mantık süzgecinden geçirmeyen, tefekkür etmeyen insan diğer insanların yaptıklarını tekrar etmekten öteye geçemez ve bu da kaçınılmaz olarak “...halkın çoğuna uyan hata yapar”(Enam: 6/116) sonucunu doğurur. Halkın çoğuna uymak Allah tarafından doğrudan insana yapılmış bir uyarıdır. İnsanın kendini bu genellemeden kurtarması için öncelikle bu genelleme içinde olduğunu kabul etmesi gerekmektedir. Bu ayetin muhatabının diğer insanlar olduğunu düşünmek en

kolay yoldan aldanmadır ve düşünme sürecini başlamadan bitiren bir hamle haline getirmekten öteye götürmez.

Düşünen insanın ulaşacağı nihai sonuç, Kur'an'ın ifade ettiği gerçektir. Nitekim Descartes de yukarıda belirtilen ayetin vurguladığı gerçeği kendi cümleleri ile söylüyor. O 'kesin bilgiyi ancak insanın kendini bilmesinde bulabileceği' görüşündedir. Ancak bunu yaparken insanların karşısına bazı sorunlar çıkacaktır, hatta genel geçer kabuller bile olabilir bunlar. Onun, "Biz kesin ve şüphesiz bilgiden çok, gelenek ve göreneklere inanıyoruz, hâlbuki şeylerin çokluğu, bulunması güç hakikatler için değerli bir delil değildir. Çünkü bütün milletten ziyade tek bir adamın onları bulması çok daha ihtimallidir; böylece kanaatleri başkalarının kanaatlerine tercih edebilecek tek bir kimse seçemediğimden, kendi kendime yol göstermek zorunda kaldım" vurgusuyla insanın en büyük hatayı düşüncenin önüne ön kabuller koymasıyla ve kendi zihnine güvenmemekle yaptığı sonucuna varılabilir (Descartes, 2013: 8).

Allah, çoğunluğa uyup yanılmalardan biri olmama uyarısını yapmasına rağmen; insan yine de çoğunluğa uymak için yarışmakta, tevhid inancını ecdatperestlikle kirlletmekte, çoğu zaman bilinçten ve özdenetimden uzak bir hayat sürmektedir. Ama Kur'an'a göre umutsuzluk yoktur (Yusuf:12/87), (Hicr:15/55), (İsra: 17/83), (Rum: 30/36), (Zümer: 39/53). İnsan her an yeniden başlayabilir (Zümer: 39/53). Bu, düşünme ve yeniden anlamlandırma için gereklidir.

Bu çalışmanın temel amacı; Kur'an'da biz insanlara düşünmeyi telkin eden ayetlerin; toplumların düşünsel devriminde söz sahibi olmuş düşünce insanlarının sözlerinin çok üstünde bir keskinlik ve yalınlıkla tüm insanlığı düşünmeye davet ettiğini ve aklın ürünü olan tüm o felsefi yazınla ilişkisini ortaya koymaktır. Yaratıcımızın zaman üstü olan bu davetinin bu çerçevede tekrar ele alınıp inananların ve inanmayanların bu bakış açısıyla akli kullanarak tekrar değerlendirmelerini sağlamaya az da olsa bir katkı sunabilme temennisidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM

1.1. KUR'ÂN NEDİR?

Bilindiği gibi Kur'an, miladi 610 yılından başlayarak yaklaşık 23 yıl boyunca Hz. Muhammed'e indirilen son kutsal kitaptır. Kur'an, kendisinin genel anlamda insanlar, özel anlamda inananlar ve muttakiler için bir hidayet kitabı olduğunu beyan eder. (Tefsir ve Toplum, 2011)

Kur'an-ı Kerîm kişiye ve topluma, bütün insan sınıflarına, bütün devirlerde insan hayatının bütününe, maddî - mânevî bir hidayet rehberi olan "... muazzam bir kitaptır..." (En'âm: 6/155). Yüce Allah Kur'an'ı "... insanları Hakk'a ulaştır-sın; helâl ile haramda ve din hükümlerinde hakkı bâtıldan ayırsın..." (Bakara: 2/185) diye göndermiştir. "...Kur'an, akıl sâhiplerinin, ayetlerini iyice düşünüp anlamaları ve ders almaları için" vahyedilen "saadet kaynağı bir kitaptır" (Sâd: 38/29).

1.2. KUR'ÂN'A GÖRE KUR'ÂN NEDİR?

Yüce Allah Kur'an-i Kerim de Kur'an'ın niteliğinin ne olduğuyla ilgili birçok vurguda bulunmuştur. Bu niteliklerin çoğu yine düşünme, akletme, doğruyu yanlıştan ayırma ve gerçeğe ulaşmakla ilgilidir.

1.2.1. Kur'an Şüphesizdir

Allah tarafından insanlığa gönderilen ilahi mesajların sonuncusu olan Kur'an "...kendisinde şüphe olmayan,... Yol gösterici olan bir kitaptır" (Bakara: 2/2). Yüce Allah Kur'an'ın amaçladığı düzlemi ifade edip belirli bir dönem ya da zümreye hitap etmediğini dile getirir. Nitekim "... Kur'an, Allah'tan başkası tarafından yalan olarak uydurulmuş değildir. Ancak bu, önündekileri doğrulayan ve kitabı ayrıntılı olarak açıklayandır. Bunda hiç şüphe yoktur, âlemlerin Rabbindendir" (Yunus: 10/37).

Geleceği inşa etmenin rehberi olan Kur'an aynı zamanda geçmişte insanlığa gönderilen diğer ilahi mesajlara da işaret etmektedir. Zaman mefhumundan bağımsızdır, eskimesi söz konusu değildir. Çünkü o zamanın sahibi olan "...âlemlerin rabbinin indirmesidir" (Şuara: 26/192).

1.2.2. Kur'an Öğüt Veren Bir Kitaptır

İnsan yeryüzüne geldiğinden beri bir sistem kurma amacındadır. Onu diğer canlılardan ayıran özelliklerinden biri de budur, çünkü o doğanın gidişatına uyan değil doğaya hükmedendir. Yeryüzündeki bu hükümlerini nasıl yapacağı ile ilgili yine Yüce Allah'ın işaret ettiği yol "...hem çağdaşlar-a, hem sonra gelecek olanlara 'ibret verici bir ceza', takva sahipleri için de bir öğüt kılınmış" (Bakara: 2/66) olan Kur'an'ı Kerim'dir. Böylelikle "Kime dilerse hikmeti ona verir; şüphesiz kendisine hikmet verilene büyük bir hayır da verilmiştir. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp düşünmez. (Bakara: 2/269). İnsanın ulaşacağı temiz akıl düzleminin nasıl mümkün olacağına ilerleyen bölümlerde ayrıca değinilecektir. Bu düzleme ulaşabilme yolları da yine Kur'an'da belirtilmektedir. Nitekim "...Allah,-bize- emanetleri ehline(sahiplerine) teslim etmemizi ve insanlar arasında hükmettiğimizde adaletle hükmetmemizi emrediyor..." (Nisa: 4/58).

Toplumsal yaşamın tanziminde adalet ve buna bağlı olarak işin uzmanına verilmesinin ne denli önemli bir husus olduğu şüphe götürmez, bunun tesis edilebilmesi de ancak insanın aklını kullanması, düşünmesi ve iradesini ortaya koymasıyla mümkün olabilir, bu bakımdan "...(Kur'an), âlemlere bir 'öğüt ve hatırlatmadan' başkası değildir." (En'am: 6/90). Bu öğüdü anlayabilmek için "... Kur'an'da çeşitli açıklamalar yapılmıştır" (İsra: 17/41). Yapılan bu ilahi açıklamalar tarih boyunca insanlığın ışığı olmuştur. Tarih sahnesi, insanın ilahi mesajı anlama çabasıyla doludur ve aslında bu düşünme sürecidir. "Çünkü insan düşünenidir; hayvandan bu noktada ayrılır, insanca olan her şeyde, insanca olduğu ve hayvanca olmadığı sürece, düşünme vardır" (Hegel, 2011: 31)

1.2.3. Kur'an Bütün İnsanlığa Bir Beyannamedir

Gündelik hayatın çarkları arasına sıkışıp kalmak ve yeryüzüne geliş amacını unutup biyolojik ihtiyaçların temininden başka bir gaye edinmemek insanın en büyük gafletidir. Oysa bu handikaptan kurtulmak amacıyla aklını kullanan insan için hakikat oldukça açıktır. Çünkü Yüce Allah "Kur'an'ı zikir (öğüt alıp düşünmek) için kolaylaştırmıştır" (Kamer: 54/17). İnsanın yapması gereken şey aklının buyruğundaki düşünme becerisini gereği gibi kullanmaktır, "...insanlar için bir beyan sakınanlar için de bir hidayet ve öğüt..." olan Kur'an gibi eşsiz bir rehberle sahipken yolunu şaşırması

mümkün değildir (Ali İmran: 3/138). Tek “Gerçek şu ki kulluk eden bir topluluk için bunda (Kur’an’da) açık bir mesaj (veya gerçek bir çıkış yolu) vardır” (Enbiya: 21/106)

1.2.4. Kur’an Hak İle Batılı Ayıran Bir Kitaptır

Düşünebiliyor olmasından dolayı seçim yapabilme iradesine sahip olan insanın doğru seçimler yapabilmesi için Yüce Allah “... Hakla batılı ayıran o Furkan’ı, bütün âlemler için bir uyarıcı olsun diye kuluna indirmiştir” (Furkan: 25/1).

Aynı zamanda doğrunun yanlıştan hakkı batıldan ayırabilme öngörüsünü bize öğreten Kur’an; “Hakkı batıl ile örtmenin ve hakkı gizlemenin” akla aykırılığını ifade etmiştir (Bakara: 2/42). Çünkü baki kalacak olan haktır. "...Hak geldiğinde, batıl yok olur. Hiç şüphesiz batıl yok olucudur" (İsra Suresi,17/ 81). Kur’an’da hak ve batıl ayrımı iman ve inkâr için de aynı şekilde değerlendirilmektedir. İnsanın bu anlamda yaptığı seçimler birbirinden bağımsız değildir “...inkâr edenler batıl olana uymuşlar ve hiç şüphesiz, iman edenler Rablerinden olan hakka uymuşlardır” (Muhammed: 47/ 3).

1.2.5. Kur’an Hatırlatan Bir Kitaptır

Kur’an’ın birçok ayetinde insanın gerçek misyonunu ve Allah’ın onun “...üzerindeki nimetini hatırlaması” (Ali İmran: 3/103) gerektiği ifade edilir. Bu hatırlatma insanın içinde bulunana ilahi öze uygun hareket etmesi gerekliliğidir. Bu bakımdan Kur’an; insanda temelde var olan ve üzeri fanilik tozuyla örtünen o cevheri ortaya çıkarmak için “... Bir hatırlatmadır...” (En’am: 6/69) ve evrenin hakikatini anlamak Yüce Allah’a kavuşmak için tek yol “Allah’ın ipine sımsıkı sarılmaktır” (Ali İmran: 3/103).

1.2.6. Kur’an Düşünmeyi Farz Kılan Bir Kitaptır

İnsan, yaşamı boyunca kendisini mutluluğa götürecek davranışlar sergilemeye çabalar fakat bazen izlediği yol itibarıyla hüsrana uğrar. Bu, insanın mutluluk arayışında yönünü neye göre belirlediğiyle yakından ilgilidir. Kur’an’da Yüce Allah birçok defa tümüyle maddi dünyaya odaklı olarak belirlenmiş bir istikametini insanı hüsrana uğratacağı uyarısında bulunmuştur (Fatır: 38/5, Kehf: 18/28-45, Lokman: 31/33, Rum: 30/8, Nisa: 4/77, Yunus: 10/7-24, Ankebut: 29/64, En’am: 6/70, Muhammed: 47/36, Ali İmran: 3/14, Kiyamet: 75/20-21, Nahl: 16/107).

Kur'an'a göre "...dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden, bir süsten, aranızda bir övünmeden, mallarda ve evlatlarda çoğalma yarışından başka şey değildir. Bir yağmur misali ki, çıkardığı bitkiler çiftçilerin hoşuna gider. Ama biraz sonra o ot kurur, sapsarı kesildiğini görürsün. Nihayet bir ot ufantısı haline gelir. Ahirette şiddetli bir azap var, Allah'tan bir af ve hoşnutluk da var. Dünya hayatı bir aldanış/gurur aracından başka şey değildir"(Hadid: 57/20). Bu bakımdan insan düşüncesinin temel işlevi olan daha iyiye doğru hareket, ihtiyaçların tatmininden ibaret olan dünya hayatının mutluluğuna aldanmakla hüsrana uğrar. Kur'an'da vurgulandığı üzere bu yanılgıdan kurtulmanın yegâne yolu insanın aklını kullanması ve derin bir şekilde düşünmesidir. İnsanın dünyaya gelişi yine Kur'an'a göre bir imtihan olduğu için (Mülk: 67/2, İnsan: 76/2, Enbiya: 21/35, Kehf: 18/7, Bakara: 2/155-214, Muhammed: 47/31, Ali İmran: 3/186, Ankebut: 29/2-3) onun üzerindeki temel ödev kendisine bahşedilen akli melekeleri kullanıp idrak etme çabasıdır. Bu bağlamda insanın varoluş nedeni düşünebilmesidir sonucuna ulaşılabilir. Nihayetinde Yüce Allah Kur'an'ı insanlar "...öğüt alıp-düşünsünler diye, sözü birbiri ardınca dizip indirmiştir" (Kasas: 28/51).

1.2.7. Kur'an Cehalete Açılmış Bir Savaşır

İlahi kelim, insanın yolunu aydınlatma amacındadır. İnsana, kendisine bahşedilen düşünme yetisini kullanmasını ve böylelikle kurtuluşa ermesi için Allah'ın mesajını anlamasını telkin eder.

Kur'an doğru yolu gösterir, doğru olana taşır, ulaştırır ve rehberlik eder. Bu anlamda o bütün insanlara hakkı ve hakikati gösterir. Emek veren, sorgulayan, arayan insanları hakikate ulaştırır. İnsanı düşünme yolundan alıkoyacak en büyük tehlike ise cehalettir. Kur'an'da söz konusu edilen peygamberlerin tümü kavimlerine ya da insanlığa Allah'ın buyruğunu ilettiklerinde en şiddetli karşılığı cehaletten görmüşlerdir ve "...Cahillerden olmaktan Allah'a sığınmışlardır" (Bakara: 2/67). Yüce Allah, "...cahillerden olmamak" (Enam: 6/35) için birçok defa uyarılarda bulunmuştur (Nisa: 4/17, En'am: 6/35-54-111, Araf: 7/138-199, Hud: 11/29-46, Yusuf: 12/33-89, Nahl: 16/119, Furkan: 25/63, Kasas: 28/55, Ahzab: 33/72, Zümer: 39/64, Ahkaf: 46/23, Hucurat: 49/6, Zariyat: 51/11).

Kur'an'da belirtildiği üzere cehalet düşünmemeyi ve yanıltıcı ısrarı simgeler. Aklını kullanmamakta ısrar eden cahil, en gerçek delile bile inanmaz çünkü buna dair

düşünme sürecini yaşamaz. “...onlara melekler indirilse... Onlarla ölümler konuşsa... Her şey karşılırlarına toplansa... Onlar yine inanmayacaklardır” (En’am: 6/111).

1.2.8. Kur’an Çelişkisiz Bir Kitaptır

Kur’an’da geçen ayet ve sureler tek olarak değerlendirildiğinde anlam bütünlüğü olan birer önerme oluşturdıkları gibi, Kur’an bir bütün olarak düşünüldüğünde de kusursuz bir profil çizer. “...Eğer o, Allah’tan başkasının katından olsaydı, kuşkusuz içinde birçok aykırılıklar çelişkiler, ihtilaflar bulunacaktı” (Nisa: 4/82).

Kur’an, Yüce Allah’ın kâinatta mevcut bulunan kusursuz düzeninin en güzel yansımasıdır. Yüce Allah “...biri diğeriyle 'tam bir uyum' (mutabakat) içinde yedi gök yaratmış olandır. Rahman (olan Allah)’ın yaratmasında hiç bir 'çelişki ve uygunsuzluk' (tefavüt) göremeyiz” (Mülk: 67/3). Kur’an bu minvalde değerlendirildiğinde, tabiatın ve kendi yaradılışından yola çıkarak düşünen insan için evreni anlama rehberidir.

1.2.9. Kur’an Düşüne Düşüne Okunması Gereken Bir Kitaptır

Varoluşumuzu algılayıp gereğini yapabilmemiz için Yüce Allah’ın bize bahşettiği akıl ve onu işletme becerisi olan düşünme, Allah’ın mesajını anlayabilmemizin tek yoludur. Allah’ın “...insanlara ağır ağır okusunlar diye bölümlere ayırdığı... Bir Kur’an olarak indirdiği” (İsrâ: 17/106) mesajın her ayeti üzerinde düşünölüp hayattaki karşılığı bulunmadığı sürece Kur’ân’la irtibat sağlanmayacağı yine Kur’an’da vurgulanan önemli bir uyarıdır. Bu bakımdan “Kur’an’ı tertil ile okuyup” (Müzzemmil: 73/4) gereken zihinsel çabayı göstermek onun muhatabı olan insanlığın önceliğidir.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜŞÜNME

2.1. DÜŞÜNME NEDİR?

Düşünme, Türkçe sözlüklerde şu şekilde tanımlanmaktadır: “Aklından geçirmek, göz önüne getirmek; bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek; zihniyle arayıp bulmak; bir şeye karşı ilgili ve titiz davranmak; akıl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek; tasarlamak; tasalanmak, kaygılanmak; farz etmektir” (Türk Dil Kurumu, Büyük Sözlük (<http://www.tdk.gov.tr>)).

Felsefe sözlüğünde ise “düşünme” şu şekilde tarif edilmektedir: “Geniş anlamda Aristoteles’in öne sürdüğü biçimiyle, insanı hayvandan ayıran belirgin öznelilik; duyum ve izlenimlerden, tasarımlardan ayrı olarak ‘us’un/akıl’ın bağımsız ve kendine has fiilidir. Ayrıca mukayeseler yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama kabiliyetidir. Aklın yaptığı bu eylemin ürünü ise düşüncedir. Düşünceler, ancak düşünmenin yaratıcılığı içinde gerçekleşirler. Düşünmenin belli bir biçim almasıyla düşünce oluşur; bu da ancak dil yoluyla olur. Düşüncenin dille sıkı bir bağlılığı vardır. Düşünceler, kelimelerle ifade edilemiyorsa, düşünme biçim almamış, henüz düşünce haline gelememiş demektir. Düşünme gerçek nesnelere yöneliyorsa somut düşünme; ideal nesnelere yöneliyorsa soyut düşünme adı verilir” (Akarsu, 2016 :64).

Düşünme, bir diğer tanıma göre; “Kişinin öğrenme süreci içinde kazandığı kavramlar, kullandığı imgeler, düşünce ve hareketler, sözcük ve terimler gibi simgeler aracılığıyla gerçekleştirilen zihinsel faaliyet; çıkarsama, akıl yürütme, anımsama, kuşku duyma, isteme, hissetme, anlama, kavrama gibi, bilinçli bir biçimde gerçekleştirdiğimiz zihinsel faaliyetlerin herhangi biri; karşılaştırmalar yapma, analiz, sentez, bağlantı kurma ve kavram gibi işlemlerden oluşan zihinsel süreçtir” (Cevizci, 2000:297).

2.1.1. Kur’an’da Düşünme Anlamına Gelen Kelimeler

Akıl kelimesi Kur’an’da kırk dokuz defa, üstelik tamamında fiil (eylem) formunda (akalû, te’kılûn, ne’kılı, ye’kılı ve ye’kılûn) geçer (Zengin, 2014: 140). İşte bu ayetlerde akıl kavramının fiil/eylem formunda geçmesi, bu kelimenin oldukça

dinamik bir uygulama alanının ve epistemolojik açıdan fonksiyonel bir değere sahip olduğunun göstergesidir. Bu ayetlerin hepsinde insan,...‘akletmeniz için’, ‘akletmiyor musunuz’, ‘eğer aklediyorsanız’, ‘akletmiyorlar!’, ‘akleden kavim için ayetler vardır’ vb. şekillerde düşünmeye, bahsedilen konular hakkında muhakeme yapmaya böylece doğruyu, hakkı bulmaya çağrılmaktadır. Bu ayetlerde Allah insana verdiği akıl yetisini filen kullanmasını öğütlemektedir. Hatta bir ayette akli kullanmamak pislığe bulaşmakla özdeşleştirilerek şöyle nitelendirilir: “Allah’ın izni olmadıkça, hiç kimse inanamaz. Böylece O, akıllarını kullanmayanları (lâ ye’kılûn) (inkar) pislığıne sürükler”. Kur’ân’a göre akıl, okuma ve yazma görevi gibidir.

Kur’an’da ‘düşünme’ anlamında da çok sayıda kelime geçmektedir. Bu kelimelerden bazıları şunlardır: tefekkür, akl- te’akkul, zıkr, tezekkür, tedebbür, te’emmül, nazar, i’tibar, ibret, basîret ve revîyye (Zengin, A.G, 2014: 133). Söz konusu kelimeler aslında ayrı kavramlar olsa da meal çalışmalarında anlama, düşünme, akli kullanma olarak aralarındaki ince farklılıklar göz ardı edilerek çevrilmiştir. Çalışmamız Kur’an’ın felsefî içeriğiyle ilgili olduğu için bu kelimelerin ayrımları incelenmeyecektir. Fakat Kur’an’da düşünme anlamına gelen kelimelerin başında gelen, yalnızca fiil halinde bulunan ve İslam filozoflarının da üstünde durduğu ‘akıl’ kavramına değinilmesi gerekmektedir.

2.1.2. Akl -Te‘akkul

Kur’an-ı Kerîm’de isim olarak geçmeyen ‘Akl’ kelimesi, Kaşgarlı Mahmud’un “Divânu Lugat’it-Türk” isimli eserinde, Oğuzca, hayır ile şerri ayırt ediş anlamında “us” kelimesiyle ifade edilmiştir (Zengin, 2014: 140).

Bir felsefe ve mantık terimi olarak ise akıl; “Varlığın hakikatini idrâk eden, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç” olarak tanımlanmaktadır (Bolay,1989: 238).

“Akıl, sadece meleke değil, özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı gibi akıl prensiplerinin bütün işlevlerini belirleyen bir terimdir. İnsanın bütün çabalarında doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden ve güzeli çirkinden ayıran bir güç olarak akıl, ahlâkî, siyâsî ve estetik değerleri belirlemede en önemli role sahiptir” (Zengin, 2014: 140).

Te‘akkul ise “teorik ve pratik meseleler üzerinde düşünmek anlamında kullanılmaktadır. Buna göre akıllı kişi, tutarlı bir şekilde düşünen ve tutkulara karşı kendisini kontrol edebilen kimsedir. İsim olarak akıl, kalp ile aynı anlama gelir ve insanı, düşünemeyen canlılardan farklı kılan temyiz gücünü ifade eder. Bir şeyi akletmek onu anlamaktır. Bir kimsenin akleden bir kalbi olduğundan söz edilirse bundan onun anlayışının yerinde olduğu sonucu çıkar. Dil bilginleri akıl ile kalbi (fuâd) özdeş saymışlar ve kalb kelimesinin geçtiği deyimlerde bu kelimeyi akıl olarak anlamakta tereddüt etmemişlerdir” (Zengin, 2014: 140).

Kur’ân’da ‘akl’ sözcüğünün, isim şeklinde değil de fiil halinde geçmesinin, akli durağanlıktan çıkarıp fonksiyonel hale getirmeyi işaret ettiği sonucuna ulaşılabilir. Aklın fonksiyonel hale gelmesi aynı zamanda insanın hislerine hâkim olması sonucu doğurur. “Düşüncesi duygusuna galip gelen insan mutlu ve bahtiyardır. Akıllı ve zeki fertler, cemiyet ve milletler daima hisli ve heyecanlı fertlere, cemiyetlere ve milletlere galip ve hâkim olagelmışlerdir. Zira dünyada gerçek güç akıl, fikir ve ilim kuvvetidir” (Uludağ, 2015: 67).

2.2. İSLAM FİLOZOFLARINA GÖRE DÜŞÜNME

2.2.1. Gazali’ye Göre Düşünme

Büyük İslam düşünürlerinden Gazali; felsefe, akıl, düşünme, hakikat ve din konularındaki samimi görüşlerini ve yaşadığı süreçleri El Munkiz adlı eserinde olabilecek en açık haliyle dile getirmiştir.

Gazali, gençliğinin ilk yıllarından başlayarak her türlü bilgiyi, inanç sistemini, felsefi ekolleri cesaretle ve derinlemesine incelemiş, güvenilir ve tehlikeli yönlerini analiz etmeye çalışmıştır (Gazali, 1960:15). Elli yaşına kadar süren bu süreçte, hakikatleri anlamaya olan aşırı arzusu sayesinde, kendi tabisiyle ‘i’tikâdda taklidden’ kurtulmuştur (Gazali, 1960:16). İçine doğduğu coğrafyada, hali hazırda yaşıyor bulunduğu “örf ve adete dayanan akideleri” düşünceleri sayesinde eleştirmiş ve “Asıl yaradılışın hakikatini ve anneyi, babayı, hocayı taklit ederek öğrenilen bilgilerin hakikatini öğrenmeyi arzu ettiğini” dile getirmiştir (Gazali, 1960:16). Bu arzusu geçici bir heves olarak kalmamış bütün hayatını adadığı bir amaç haline gelmiştir.

Aklının önderliğinde hakikati aramaya çıktığı bu süreç; elde ettiği bilgiler üzerine derinlemesine düşünmesine, hakla batılı birbirinden ayırmak için gereken yeteneği

kazanmasına vesile olmuştur. Gazali her ne kadar felsefeye ve filozoflara karşı olumsuz bir tutum içindeymiş gibi görünse de düşünsel süreçlerini ve bilgi edinme yollarını anlattığı eserlerinden özgün bir filozof olduğu anlaşılmaktadır. Felsefeye karşı olan tenkitlerinin dini kaygılar güdülerek yapıldığı kanaatindeyiz.

Gazali, kesin bilgiye ulaşma yolunda; Descartes’le benzer düşünsel süreçler yaşamış, sahip olduğu tüm bilgileri şüpheyile incelemeye koyulmuştur. Hakikate ancak bu şekilde ulaşacağını düşünerek, önce duyu organlarıyla elde ettiği ve delil gerektirmeyen bilgilerini kesin bilgi olarak görmüş ve onlar üzerinde akıl yormuştur. Elde ettiği bilgilerin sağlamlık derecesini anlamak için uğraş verdiği ciddi bir düşünme süreci sonucunda, duyu organları ile kesin bilgiye ulaşamayacağına kanaat getirmiş ve yönünü başladığı yer olan ‘akıl’a çevirmiştir (Gazali, 1960:18). Fakat yine de bu dönüş içine sinmemiş ve aklın duyu organlarının güvenli olmadığını ispatı gibi, şuanda bilmediği ama var olduğunu hissettiği bir ‘şey’in de akli yalanlayabileceğini varsaymıştır (Gazali, 1960:19). Düşünceleri bu karmaşayla boğuşurken birkaç ay geçmiş ve “Allah’ın kalbine ihsan ettiği nur” sayesinde bu karışıklıktan kurtulduğunu ifade etmiştir (Gazali, 1960: 21). Gazali bu nuru pek çok ilmin kaynağı olarak görmüş ve hakikat arayışındaki delil arama çabasını Allah’ın rahmetini daraltmak olarak yorumlamış bu duruma “Allah, kimi hidayete erdirmek dilerse, onun göğsünü İslam’a açar, gönlüne genişlik verir...” (En’âm: 6/25) ayetini tanık göstermiştir (Gazali, 1960:21).

Gazali, hakikati içine doğan nurda aramak gerektiğini belirtse de elli yaşına kadar olan zamanda akli bilgilerine güvenmiş onun doğrultusunda yol almıştır. İçine doğan nur sayesinde elde ettiğini düşündüğü kesin bilginin bu süreçten bağımsız olmadığını “Bunları anlatmaktan maksad, hakîkati aramakta çok gayretli olmanın, hattâ araştırılması îcâb etmeyen şeylere varıncaya kadar uzanan ciddî bir çalışmanın lüzûmunu göstermektir” şeklinde ifade ettiği cümlesiyle özetlemektedir (Gazali, 1960:22).

“Bir ilimdeki fesad ve bozukluğu, ancak o ilmi derinlemesine inceleyen kimse anlayabilir” (Gazali, 1960:26). Gazali’nin düşünce dünyasının, içine doğduğumuz dini inanışları eleştirmeye, bu inanışların hak ve batıl kısmını ayırt edebilmeye dolayısıyla Kur’anı Kerim’i layıkıyla anlamaya vesile olabilecek bir kılavuz özelliği taşıdığı

düşünülebilir. Çünkü o henüz anlaşılmamış şeylerin red yada kabul edilmesine her zaman karşı çıkmıştır (Gazali, 1960:30).

Gazali, kesin bilgiyi kalbine inen nur sayesinde bulmuş olsa da; onlarca yıl, binlerce bilgiyi akli sayesinde biriktirmiş, kıyaslamış, derinlemesine düşünmüş ve bu meşakkatli sürecin sonunda vuslata erdiğine kani olmuştur.

2.2.2. Maturidi'ye Göre Düşünme

Mâtürîdî'ye göre akıl, kendi mahiyetinin ne olduğunu bilme gücüne sahip değildir (Alper, 2009: 54). Bu bağlamda aklın ne olduğundan çok, nasıl bir işlevde bulunduğuna yönelmek gerekliliğini dile getirmiştir.

Mâtürîdî, aklın fonksiyonunu “birleşebilenleri bir araya getirme ve ayrılması gerekenleri de ayırabilme” şeklinde belirleyerek aklın dış dünyada algılanan eşyada bulunan aynı nitelikleri bir araya getirdiğini, aynı zamanda onların birbirlerinden farklı olan yönlerini de belirleyerek tek tek tikel nesnelerden kavramlar oluşturduğunu söylemektedir. Bunu yaparken de derinlemesine düşünme ve nazar yolunu kullandığını dile getirmektedir (Alper, 2009: 58). O'na göre iyiye yönelmek ancak akla uymakla söz konusu olur. Çünkü aklın, insan tabiatının aksine, şeyler hakkında güzel ve çirkin belirlemesi izâfî değildir. Bu mânâda akıl, bir şeyi özünde iyi olduğu için iyi; özünde kötü olduğu için kötü olarak belirler. Mâtürîdî'nin hüsün ve kubhu bilme noktasında akli mutlak hakem kıldığını, ancak yine de aklın bedihî bir şekilde iyi ve kötüyü bileceğini iddia etmediğini, aksine bu konudaki bilgiye teemmül ve nazar ile ulaşabileceğini savunduğu iddia edilebilir (Alper, 2009: 88-93).

Aklın bir ürünü olan istidlâl ve nazar yani düşünme ve sonuç çıkarma, Mâtürîdî'ye göre zorunludur. Ona göre akıl, teemmül veya vahiy yardımıyla, eşyanın hakikatini, mecazini; işlerin iyisini, kötüsünü bildiğimiz şeydir ve iradesiz olmaz. İnsanın eylemleri konusunda tam bir özgürlüğe sahip olduğunu savunan Maturidi' ye göre insan varlıklar üzerinde düşünerek, yeri göğü gözlemleyerek evrendeki düzeni ve işleyişi tefekkür ederek onun bir yaratıcısı olduğunu anlar. Onun savunduğu şey imana akıl yoluyla ulaşılması gerektiğidir, ancak yine de dinin buyduklarının vahiyle öğrenilmesi gerekliliğini ekler (Özden, 2014: 53). Ona göre dinin hedefi “...dini hurafe ve asılsız düşüncelerden arındırmak, akli yücelten, nefsi arındıran, din ve dünyaya

yönelik ahvali ıslah eden faydalı işlere kafa yormak suretiyle de akılları mükemmelleştirmektedir” (Maturidi, 2002: 42).

Maturidi tefekkür, nazar ve teemmülü yani düşünmeyi terk etme durumunda kalplerin mühürleneceğini ve hakikate ulaşamayacağını savunmuştur (Maturidi, 2002, 13). Çünkü akıl sorumluluğunu almadan; evreni, eşyayı düşünerek hikmete gerçek bilgiye ulaşmaya çalışmayan insanı şehvani duyguları ve hissiyatı ele geçirir

O, muhakeme ve akıl yürütmeyi ahlaki yaşamın temeli olarak görür. Zira insan ancak bu ameliye sayesinde benliğinin arzularından kolayca uzaklaşabilir ve şeytanın yönlendirmelerinden kurtulabilir. Maturidi, şeytanın her fırsatta varoluş üzerinde düşünmeyi durdurması ve terk etmesi konusunda insana telkinde bulunduğunu, bu konuda insanı teşvik ettiğini düşünür (Maturidi, 2002: 15). Maturidi, muhakeme ve akıl yürütmenin Tanrı'nın insana yüklediği bir sorumluluk olduğu gerçeğini hatırlatır. Ona göre “Akıl, insanın doğasında var olan, iyiyi kötüden ayırt etmeyi sağlayan ve onunla, insanın, diğer canlılardan ayrıcalıklı kılındığını bildiği bir şeydir” (Maturidi, 2002:14).

2.2.3. Farabi'ye Göre Düşünme

Farabi'ye göre felsefe, “Gerçek varlık olan Allah'ı bilmektir” (Aydın, 2003: 48). İnsanı daha mutlu ve olgun yapan şey bilmenin kendisidir. Elde edilecek olan bilginin muhtevasının olgunluğu ve büyüklüğü mutluluğun derecesini de artırır. Yaratıcının varlığının bilgisinin de en büyük bilgi olduğu kabulünden yola çıkılırsa; insan varlık bilgisine yaklaştığı ölçüde mutlu olur (Aydın, 2003: 160). Eğer insan Tanrı'nın varlığının bilgisini tam olarak kavrayamıyorsa, bu Tanrının bir eksikliği değildir; insanın kavrayışındaki yetersizlikten kaynaklanan bir sorundur. Çünkü bilen bir özne olan insan için Tanrı bilinmesi gereken bir objedir (Aydın, 2003: 67). Buradan şu sonuç çıkarılabilir: Farabi'ye göre varlığın bilgisi mümkündür (Aydın, 2003: 48). Bilgi eyleminde özne olan insan çevresini inceler, işaret edilene yönelir, duyuları vasıtasıyla algıda bulunur. Bu algıların değerlendirilmesi, somut ve soyut varlıkların bilinmesi; düşünme eylemiyle yani akıl vasıtasıyla gerçekleşir (Aydın, 2003: 50).

Farabi düşüncesine göre insan nefsinin en gelişmiş, olgunlaşmış olanına akıl gücü bir diğer söyleyişle ‘düşünen yeti’ denir (Aydın, 2003: 106). Düşünen yeti, nefsin en üst basamağında bulunur ve duyuları, düşünceleri kavramları birbirine bağlayarak anlamlı sonuçlar meydana getirir. Farabi'ye göre düşünme yetisi, insanın faziletini

tamamlamak için vardır. İnsanı insan yapan, iyi ve kötüyü ayırt edebilmesini sağlayan, sanat ve bilimler üretmesine vesile olan şey düşünme yetisidir.

Nefsin diğer birimleri de bir şekilde bu yetinin hizmetindedir. Bir şeyin bilgisi duyusal algı, tahayyül kuvvesi, akıl kuvvesi ile elde edilebilir fakat bu yeteneklerin en değerlisi akıldır yani düşünme yeteneğidir (Aydın, 2003: 107). Çünkü düşünerek elde edilen bilgi güvenilirdir. Akli ilkelere ve mantık kurallarına uygun olarak girilen bir düşünme süreci her probleme çözüm getirebilir (Aydın, 2003: 107). Sanıyoruz bu duruma olan inancından ötürü; Farabi, felsefe ve dini uzlaştırma çabalarını rasyonel mantık kurallarına dayandırmıştır. İnsanın sahip olacağı en büyük erdemin bilgi olduğunu savunmuştur.

Ona göre en yüksek fazilet bilgi, bilgi edinmenin kaynağı da akıl ve düşünme olduğu için “bize yükseklerden gelip bilgiler veren aklımızın hal ve hareketlerimizi yönlendirmesi gerekir”(Bayrakdar,2014:184). Bu düşünceye göre dogmatik kaidelerden ziyade akıl, tecrübe ve araştırmaya dayanan bilgiye önem vermelidir. Farabi bu düşünceyi desteklemek için şöyle bir örnek verir: İki insandan biri Aristo’nun kitaplarındaki bütün bilgileri bilmesine rağmen hal ve hareketlerini o bilgilere uydurmasa; buna karşın ötekisi bütün o bilgilerden yoksunluğuna rağmen o bilgilere uygun hareket etse bile birincisi tercih edilmelidir. Burada ifade edilen durum; belirli bir düşünce sürecinin sonucu olmayan davranışlarımızın tekdüze ve insana özgü olmadığıdır çünkü iyi ile kötünün farkında olmadan iyi olmak bir tercih değil zorunluluktur ve insan seçimler yapabildiği için değerlidir. Yapmış olduğu seçimler belirli bir muhakemenin sonucuysa yanlış olmaları bile muhakeme edilmeden yapılan davranışlardan daha değerlidir. İkinci örnekteki kişinin düşünsel dayanağı olmadığı gibi ilkeden de yoksundur. Nitekim kararları ve hareketleri akıl ve muhakemenin gösterdiği yönde oluşan insandır ki ancak, hür ve irade sahibidir. İnsan iradesinin mutlaka akla muhakemeye fikir ve bilgiye dayanması şarttır (Ulutan, 1999: 81). Zaten aksi durumda yapılan taklitten öteye geçmemiş olacaktır. Fakat bilgi mutluluk kaynağıdır ve en büyük mutluluk en mükemmelin bilgisine ulaşınca oluşur. Bu seviyedeki bilgi de gerçek değerini bulmuş olur (Aydın, 2003: 160).

2.2.4. Fuzûlî'ye Göre Düşünme

Fuzûlî, edebiyat, felsefe ve tabiat bilimlerinin yanında temel İslamî bilimleri de tahsil etmiş bir düşünce insanıdır (Altıntaş, 2002:51). Çoğunlukla şair yönü bilinmesine rağmen ele aldığı konuları; felsefe, kelim ve tasavvuf penceresinden bakarak irdelenmiştir. Ona göre “İlimsiz şiir esası yok divar olur ve esassız divar gayette bi-i'tibar olur” (Fuzuli, 2014: 9). Zaten “Gerçek bir şair aynı zamanda şuur eyleminin faali” değil midir? Şuur, bir şeyi hissetmekle bilmek anlamına geldiğine göre, Fuzuli hakkında yüksek duygu ve düşüncelerin insanı denilebilir (Altıntaş, 2002: 51). Sayfalarca anlatılacak düşünceleri, kısa cümlelerle ve de üstelik ahenkli bir şekilde anlatabilmek, duygu ve aklın beraber kullanılmasını gerektirmektedir.

Duygusal olarak yükseklerde yaşadığını, meşrep olarak sofiliğe daha yakın durduğunu bildiğimiz Fuzuli (Altıntaş, 2002:51), yeri geldiğinde sadece duygu dünyasında yaşayanların görüşlerini, Kur'an'a arz ederek ve “Akıl sahibi her insan, nereden geldiğini ve sonunda nereye gideceğini bilmekle mükelleftir” ifadesiyle tenkit etmiştir (Fuzuli, 2014: 14). O Allah'ı tanıma, hikmet sahibi olma konusunda ilim sıfatıyla bir bağlantı kurmuş ve âlemin yaradılışı, düzeni gibi konular üzerine düşünüldüğünde Allah'ın bilgisine de ulaşılabilceğini şu cümleleri ile ifade etmiştir:

“...Bunun üzerine nazm-ı kelim yolunu tercih ettim ve bu yolda kâinattaki intizamın hikmetine eriştim. Çalışmam beni en sonunda, varlıklardaki düzenin bir düzenleyicisi, mahsus ve makul nakışların bir işleyicisi olduğu neticesine götürdü. Bunun üzerine O'nu bilmenin yolunu talep ettim” (Fuzuli, 2014: 26). Ona göre tabiatın kendisi bir ayettir ve okunması gereklidir. İlim ile uğraşmadan, işaret edilen konular üzerinde felsefe yapmadan, düşünmeden; hikmetin kalplere uğramayacağını ifade eden filozof ancak “nereden gelip nereye gittiğini bilen kimsenin” doğru inanç alanında yolunu bulabileceğine inanmaktadır.

Fuzûlî, “Ben eşyaya duygu ve akıl gözüyle baktım, onlar üzerinde tefekkür ve teemmül ayağıyla yürüdüm” ifadesiyle Mevlana'nın ‘tahta ayak’lara benzeterek tehlikesini anlatmaya çalıştığı aklın, düşünmek için kullanıldığında eşyanın tabiatını dolayısıyla varlığı, Allah'ı anlamaya fayda sağlayacağını belirtmiştir (Fuzuli, 2014: 26). Yani ona göre İnsan, varlıkların yaratılış hikmetleri üzerinde aklını kullanarak istenilene ulaşmak için düşünme faaliyetinde bulunduğu zaman hakikatin bilgisine ulaşabilir.

“Doğru olan akıllı kişinin yaradılışı hususunda düşünmesi, varlığının mahiyetini araştırması, başlangıçtaki ve sondaki halini idrak etmesidir...” (Fuzuli, 2014: 32). Kur'an'da geçen birçok âyette insanı işaret edilen şeyler hakkında düşünmeye davetin sebebi budur. İnsan, bilinenlerden hareketle bilinmeyenin bilgisine ulaşabilecek bir öz bilinçle donatılmıştır. Önemli olan insanın içinde hazır halde bulunan akıl yetisini fonksiyonel hale dönüştürmesidir (Altıntaş, 2002: 50).

Fuzuli, insanları bilgi ve eylemleri yönünden aklını kullananlar ve ömürlerini aklını kullananların ulaştığı şeyleri taklit edenler olarak ikiye ayırır. Birinci grupta olanlar vakitlerini mevcut varlıkların hakikatlerini araştırarak, akli ve vicdani kıyaslar yaparak bir yaratıcının var olduğu fikrine ulaşır ve O'na ibadet ederler. İkinci gruptaki kişiler ise ömürlerini taklitle geçiren, inançlar ve ibadetler konusunda işittiklerinden başka bir dayanağı olmayan taklitçilerdir (Fuzuli, 2014: 45). İnsanın şerefli yaradılışına en yakışanı, varoluşuna anlam bulmaya çalıştığı bu dünya serüveninde içinde hazır halde bulunan özgün düşünme becerisini hayat geçirerek taklitten uzak yaşamaya çalışmasıdır.

2.2.5. İbni Rüşd'e Göre Düşünme

İbn Rüşd İslam âleminin yetiştirdiği en büyük filozoflardandır. Aynı zamanda değerli bir tabib ve bilim adamıdır. Aristo'yu ilk defa tam olarak tanıtan odur (Bayrakdar, 2014: 231). Onun birinci en önemli yönü Aristo'yu tanıtmasıysa en az birincisi kadar önemli tarafı da din ile felsefeyi uzlaştırma çalışmalarıdır (Uludağ, 2015: 23). İbni Rüşd'e göre din, “felsefedeki doğruların mecazî olarak anlatılmasıdır. Dinî inanç akıl bilgisinin bir başka biçimidir” (Gökberk, 1993: 166). Buradan da anlaşılabilceği üzere akli, bilginin kaynağı olarak gören İbni Rüşd, akla uymayı; düşünmelerini akılla temellendirmeyi bilimsel bir gereklilik olarak görmektedir. Çünkü akıl sebep ile sonuç arasındaki ilişkiyi kuran bir güçtür. Sebepleri inkâr etmek akli inkâr etmektir. Çünkü akıl varlıkların sebeplerine işaret etmektedir. Sebeplilik prensibini inkâr etmek âlemdeki mevcut düzenin inkârı demektir. Sebepleri kaldıran akli kaldırmış olur.

Eserleriyle Rönesans ve Aydınlanma'nın başlamasına önemli katkılar sağlamış olan İbni Rüşd'e göre akli kullanma, düşünme ve anlama durumu aşama aşamadır. İnsanlar bilginin teşekkülü açısından gerekli olan aşamaları bir bir geçerek bilgiye

ulaşma yeteneği bakımından aynı seviyede değildirler. Onlardan bazıları söz konusu aşamaların hepsini geçebilecek yetenek ve kapasiteye sahip bulunurken bir kısmı yalnızca duyu ve hayal gücünün sağladığı bilgi seviyesinde kalmaktadır.

İbn-i Rüşd, insanı diğer canlılardan ayıran ve daha yetkin kılan akıl gücünü dört mertebeye ayırmaktadır. Bu dört farklı çeşit ve derecedeki gücünün sayesinde insan bilgiye ulaşabilir, mertebesi arttıkça bilgisinin kalitesi de değeri de artar. Bu yetkinlik düzeylerini şu şekilde sıralayabiliriz: Heyulani akıl: Bu mertebede hiçbir fikir ve düşünce yoktur. Sadece başkalarının düşünmüş olduklarını kabul etme halidir. Fiil ve meleke halindeki akıl: Kuveden fiile geçmiş, fikir ve düşünülenleri kabul etmiş, bunlarla ilişkiye girmiş heyulani akıldır. Yani heyulani aklın idrak ve kabul ettiği kavramların oluşturduğu birikimdir. Bu akıla meleke de denmesinin sebebi istendiği zaman bilgi ve düşünce üretecek kapasitede olmasıdır. Mkteseab akıl: Meleke halindeki aklın kullanılmaya başlanması, idrak ve kabul edilen kavramların oluşturduğu birikimin aksiyona geçmesidir. Faal akıl: Aklın kemale ulaştığı akıldır. Maddi lemdeki fiziki bir karşılıkları ve var olmaları bakımından maddeyle hiçbir ilişkisi bulunmayan ve değişime uğramayan kavramalara ulaşan akıldır. Bu maddi olmayan bir güçtür. Bedene sadece arizi olarak bağlıdır. Fiil halinde mevcut devamlı düşünen, ezeli bir güçtür. Kendi varlığını idrak etmektedir ve düşünmektedir. Metafizik varlık alanının kavrama yetkinliğine ulaşan insan akıldır. İnsan aklının en st yetkinliğine ulaşmış olan faal akıl insana yüklenmiş olan rabbani bir sorumluluktur (Aruç, 2007: 79,80). İbn-i Rüşd de İbn-i Sina gibi peygamberliği, insan aklının ulaşabileceği en yüksek akıl seviyesinde görmektedir.

Dşnrmş, dini hükümlerden yola çıkarak varlıklar üzerinde düşünmenin ve bu sayede bilinenlerden bilinmeyenleri çıkarmanın farz olduğunu birçok ayeti kaynak göstererek şu şekilde savunmuştur:

“ ‘Ey basiret sahipleri, itibar ediniz’ (Haş, 59/2). Bu ayet akli kıyası veya akli şer’i kıyası ikisini birlikte kullanmanın farz olduğu konusunda bir nastır, kesin bir dini hkmdr.”

“ ‘Arzın ve semaların melekutuna ve Allah’ın yarattığı her şeye bakmıyorlar mı?’ (Araf, 7/184). Bu ayet, bütün varlık üzerinde düşünmeye teşvik eden açık ve kesin dini bir hüküm getirmiştir” (Uludağ, 2015: 74).

Varlıklar üzerinde düşünerek sonuç çıkarmanın bir ilim olduğunu belirten düşünür; düşünmelerin bir sonuca varabilmesi için araştırma ve incelemelerin, mantık bilimi çerçevesinde ve bir düzen dâhilinde sürdürülmesi gerektiğini belirtir (Uludağ, 2015: 79).

Sanatkârı bilebilmek için sanat eserini, sanat eserini bilmek için de önce sanatın ne olduğunu bilmek gerekir. Varlıklar üzerinde düşünmeye başlamak sanatkârı anlamak için atılmış bir adımdır.

İbn-i Rüşd'ün düşünmek, akletmek ile ilgili buraya kadar olan felsefesini Kur'an bağlamında irdelediğimizde Allah'ın dünya nizamında düşünmemizi ve sebebini araştırmamızı işaret ettiği ayetlere ulaşırız. Mutlaka ki hepsinin bir oluş sebebi vardır ve ancak aklımızı kullanarak bu bilgilere vakıf olacağımız yine Allah kelamı olarak tasdiklidir.

Nitekim “Eğer tüm bu düşünmelerin sonucunda akılla ters düşen ayetlerle karşılaşılırsa bunun iki nedeni olduğunu” belirtmiştir: “Ya vahiy gerçek değildir; ya da vahyin muhatabı vahyi anlayacak akli olgunluğa sahip değildir” (Aruç:2007,81) ifadesinden yola çıkarak aklın vahiyle çelişmesinin düşünürümüze göre imkânsız olduğunu anlıyoruz.

2.2.6. Mevlana Celaleddin Rumi'ye Göre Düşünme

Mutasavvıfların evrene, dine, kurana, felsefeye ve dolayısıyla düşünmeye karşı bakış açıları diğer insanlardan ve filozoflardan genel olarak farklıdır. Haliyle hakikate ulaşmak için seçtikleri yollar da bu farklılıklarının eseridir. Esasında bu durum, çalışmamızın savunduğu düşünceyi tenkit ediyor gibi görünse de Mevlana'nın felsefe, din ve düşünme konusundaki görüşlerine değinmenin zenginlik katacağı kanaatindeyiz.

Kendisi de bir mutasavvıf olan Mevlana Celaleddin Rumi' nin eserlerinden yola çıkıldığında felsefeye karşı genel manada olumsuz bir tutum içinde olduğunu söylemek mümkündür. Aslında yaşadığı yer itibarıyla felsefe, kelam, tasavvufu çok küçük yaşlardan itibaren tanışmış ve birinci elden bilgilere sahip olmuş bir fikir insandır. Fakat bu alanların sorunlarına filozofların yöntemleriyle değil tasavvufun yöntemleriyle çözüm bulmaya çalışmış; aksini yapanları ise –belki de dindi kaygılarından ötürü- şüphecilik, inkâr ve küfürle itham etmiştir (Kılıç, 2007: 179). Halkın da filozoflara ve

yöntemlerine karşı dikkatli olmasını ve onlardan uzak durulması gerektiğini şu ifadeleriyle salık vermiştir:

“Felsefeci aklınca düşüncelere dalar, fikirler yürütür, zanlara kapılır da, cansız sandığı varlıkların dile gelmelerine, konuşmalarına inanmaz. Ona de ki: ‘Sen git de başını duvara vur.’ Suyun sözünü, toprağın sözünü, balcığın sözünü ancak gönül ehli duyar, anlar; sen anlayamazsın. Hannane Direği'nin iniltisini inkâr eden felsefeci, velilerin duygularına yabancısıdır der ki: ‘Velilere karşı gönüllerde uyanan seveda, aşırı sevgi, insanlarda birçok hayaller yaratır, onların düşüncelerini etkiler de, onları olmayacak şeylere inandırır.’ Hâlbuki bu düşünce, felsefecinin fesad ve küfrünün aksidir. Bu inkâr hayali, ona fikrinin çarpıklığından, inanışının bozukluğundan gelmiştir. Felsefeci, şeytanı da inkâr eder. Fakat inkâr ettiği anda, bir şeytanın, yani nefsinin maskarası olduğunun, sapıttığının farkına varamaz. Ey filozof, şeytanı görmedi isen, kendine bak, yüzünden şeytanlık akıyor. Alnında da sefahatin, çılgınlığın izleri var. Gönlünde şüphe olan, kıvranıp duran kişi de dünyada gizli bir felsefecidir. Filozof meşrep olan, fakat Allah'a dine inanan bazı kişilerin zaman zaman felsefe damarları kabarcınca inkâra dönerler, yüzleri kararır. Ey müminler, uyanık olun, sakının; o damar, o felsefeye inanış fikri sizde de var” (Kılıç, 2007: 180).

Mevlana, filozofların eşyanın hakikatini anlamak için düşüncelere dalmasını, aklı kullanarak metafizik konularda açıklama getiremedikleri şeyleri inkâr etmelerini ya da gönüllerinin şüpheye düşmesini sorunlu bulmakta ve diğer insanların bu yöntemleri kullanmasını “Din yüzünden güçsüz düştüğün bir gün İslam’a aykırı olan bu inançlardan biri seni doğru yoldan çıkarırsa eyvahlar olsun haline” cümlesiyle ifade ettiği şekilde uyarmak istemektedir (Kılıç, 2007: 179). O, esasında felsefeyi tümünden yok saymamış, fizikle ve evrenle başlayan düşünme serüveninin metafizik konularda fayda sağlayamayacağını anlatmaya çalışmıştır. Özellikle filozofların Kur’an ayetleri konusundaki eleştirel tutumu onu endişelendirmiş eserlerinde daha da sert bir üslup kullanmasına sebebiyet vermiştir (Kılıç, 2007: 185).

“Ey yayını çekip okunu atan kişi! O pek yakında, sen ise uzaklara ok atıyorsun. Her kim ne kadar çok uzağa ok atarsa, böyle kıymetli bir defineden o kadar çok uzak kalır. Daha fazla ayrılır, daha fazla uzağa düşer. Filozof, aklına güvendi. Kendini düşünce ile doldurdu. Bırak koşsun gitsin, zaten defne onun arkasında kaldı. Ona koş,

git de, o ne kadar hızlı koşarsa gönlünden, gönül muradından o kadar ayrılır, uzaklaşır. Nice ilim, nice akıl, nice anlayış, nice zekâ vardır ki, hakikat yolcusuna, gulyabani kesilir, yolunu vurur. Filozofların şerlerinden kurtulmak için, cennetliklerin çoğu ahmaktır. Gururdan, kendini beğenmekten kurtul! Lüzumsuz, fazla şeyleri üstünden at da, her an Hak'tan sana ilahî rahmetler yağsın. Akıllılık, kendini bir şey zannetmek, alçak gönüllü ve kırık kalpli olmanın zıttıdır. Anlayışlı, cin fikirli olmayı bırak! Hakikat yolunda ahmaklığı kendine huy edin! Akıllı ve zeki olmayı hırs ve tama tuzağı bil! Temiz kişi, ne diye şeytan gibi zeki olmayı dilesin? Akıllı ve zeki kişiler, bir sanatla iktifa etmişler; ahmaklar ise, sanatı görmüşler, o sanatta takılıp kalmamışlardır da, o sanatta sanatı yaradana ulaşmışlardır” (Kılıç, 2007: 185). Mevlana, bu ifadeleri ile sebeplerin, neden niçin kısmına takılıp kalan; asıl sebebi göremeyen filozofları eleştirmiştir. Fakat yaratılmış olan evrene hayran hayran bakan, bu yaratılmışların sebebini aklını kullanarak bulmaya çalışan, arayışında kendine kutsal kitabını rehber edinen bir düşünce insanına karşı aynı olumsuz tutum içinde olmayacağı tahmin edilebilir. Bu kanıya ‘filozofun sanatta iktifa ettiğini’ ifade ettiği cümlesinden yola çıkarak varıyoruz.

Hakikati arayan ve rehberi, akıl ve Kur'an olan filozof, sanatı görmekle yetinmez; derin düşüncelere dalar; önce ilmini kullanarak o sanattaki hikmeti kavramak için uğraşır ardından sanatçıya ulaşmak için tekrar yollara düşer.

Mevlana, dini konularda; aklın ve dolayısıyla düşünmenin insanı bir çözüme vardırılmayacağını, “Fikir adamlarının ve mantıkçıların ayaklarının tahtadan” olduğunu ve “tahta ayaklara güvenilmeyeceğini” açıkça ifade etmiştir. “Allah yolunun bilgilerini ancak, gönül ehli olan ârifler, akılları ile değil de gönülleri ile bilirler!” cümlesiyle de akıl ve düşünerek hakikate erişme konusundaki düşüncesini özetlemiştir (Kılıç, 2007: 193).

2.2.7. İbni Sina' ya Göre Düşünme

İbni Sina' ya göre akıl gücünün idrakine konu olan şeyin bilinmesi, düşünme veya sezgiyle olur. O “akılla başlamakla birlikte sonuçta sezgiye ulaşarak İslam felsefesi tabiriyle İshrakiliğe zemin hazırlamıştır” (Özden, 1996:195). Fakat çalışmamızda, düşünmenin akli kullanma boyutu üzerinde durulduğundan; bilgiye ulaşma yollarından biri olarak belirttiği sezgiye değinilmemiştir.

Düşünürümüze göre insan, var olduğu hükmüne ruh sayesinde varır. Fakat bu hükmü verebilmek için düşünmeye muhtaçtır. Ancak taklitten arınmış, gerçekten düşünme yolunu seçmiş kişi, düşünerek ruhunu uyaracak ve kendi varlığının farkına varacaktır (Özden, 1996:109). Fakat düşünmek oldukça zor bir eylemdir. Ona göre düşünme orta deyimleri ve benzerlerini bulmaktır. Bir anlamda düşünmek bilmek değil aramaktır. Çünkü insan, bilinen bir yerden başlayarak bilinmeyene ancak orta deyimle varabilir. Ruhun kuvvetlerinden olan akıl ise düşünmeye bir kere başladı mı asla yorulmaz. Düşündükçe daha fazla güçlenir bilgi elde etme ve saklama kapasitesi arttıkça artar. Ayrıca düşünürümüze göre aklın düşünme kapasitesinin bedenle pek alakası da yoktur. Çünkü beden gelişimini tamamlayıp hayati fonksiyonlar gerilemeye başladıktan sonra bile akıl olgunlaşır ve buna bağlı olarak düşünme becerisi kapasitesini kullanabilir hale gelir. Esas itibarıyla ruh değişmez, özü neyse odur; fakat olgunlaşması için, akli kullanarak düşünmesi gerekmektedir (Özden, 1996:112).

İbni Sina'ya göre hakiki mutluluğa giden yol, bedenın ihtiraslarından kurtulup akla dönerek ruhu olgunlaştırmak için uğraşmaktır. Bu yolun sonu, bir diğer söyleyişle, ruhun ebedi mutluluğu ise ancak bedenden kurtulunca yani ölümden sonra mümkündür (Özden, 1996:115). Ruhun olgunlaşması için ihtiyaç duyulan akıl kuvvetleri, İbn-i Sina tarafından hiyerarşik bir sıraya koyulmuştur. İnsan aklının en üst seviyesine kutsi akli yerleştiren düşünür, peygamberlerin bu mertebede olduklarını savunmuştur (Özden, 1996:124).

Heidegger ile İbn-i Sina'nın düşünmenin zorluğuyla ilgili fikirleri benzerlik göstermektedir. O da düşünmenin uzun bir yol olduğunu ve uzun uğraşlarla düşünmenin yamacına gelinebileceğini ama daha ilerisi için güçlü bir sıçramaya ihtiyaç olduğunu belirtmiştir (Heidegger, 2012, 61).

Yeterli olmama durumunda orta deyimı akıl gücüne, nefsin dışında bulunan bir ilkenin verdiğini ve bu ilkenin manevi bir varlık olan faal akıl dediği bir cevher olduğunu söylemektedir. Aslında nefsin düşünmeden de faal aklın feyzini alarak orta terimleri bulabileceğini fakat nefsin bedenle birlikte bulunmasının düşünmeyi zorunlu kıldığını belirtmektedir. Nefs, bedenle olan bu durumunu aşmak için faal akla yalvarmalı yani sürekli düşünmelidir. “Eğer nefs faal akılla irtibata geçip

düşünemiyorsa; bu kişinin, bedenle birlikte bulunup kirlenmesinden ve eğitiminin azlığından ileri gelmektedir” (Durusoy, 2012: 180).

Oku emri akıl sağlığına sahip tüm insanlığa geldiğine göre hikmete, gerçeğin bilgisine ulaştıracak düşünme gücünün her insanda bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. İbn-i Sina da nefsin bir konuda faal akılla iletişime geçebilmesinin ve orta terimleri bulabilmesinin yolunun bol bol düşünmek olduğunu, düşünmenin de her şeyden önce bilgiyi istemekle başlayacağını belirterek aynı sonuca ulaşmıştır.

2.2.8. Erzurumlu İbrahim Hakkı’ ya Göre Düşünme

“İbrahim hakkı, dini, tasavvufi ve müspet ilimlerde geniş bilgi sahibi bir düşünürdür” (Özden, 2014: 263). Akli her zaman ön planda tutan düşünür bilimsel bilgi ve dini bilginin uyumlu olduğunu ve İslam dininin bilimi her zaman desteklediğini savunmuştur.

İnsanın yaratıcısını tanıması için yaratıldığını ve yaratıcısını tanımanın yolunun da önce kendi üzerine sonra âlem üzerine derin derin düşünmekten geçtiği sonucuna Kur’an’daki düşünmeye yönelten ayetlerden yola çıkarak varmıştır. Yine o ayetlerden yola çıkarak dikkatleri gökyüzüne çekmiş ve Allah’ın varlığının Kur’an’da belirtilen işaretler kullanılarak gönülde bulunulabileceğini savunmuştur (Özden, 2014: 260).

O’na göre “eğer gazap kuvveti ve şehvhi kuvvet, açıklanacak insani nefsin hükmü altına gelip, köleler gibi her durumda emrine itaatli ve boyun eğici oldularsa, ikisi dahi itidal bulup, iki iyi ahlak hâsıl olur ki, biri şecaat, biri iffettir. Gazap ve şehvete üstün ve mâlik olan insânî, nefs, hür ve olgundur. Eğer iş, aksine dönüp, gazap ve şehvet insani nefsin üzerine üstün gelip, onu hükümleri altına alıp, köleler gibi kullandılarsa, o zaman gazap ve şehve itidalden kalıp, ikisinden dört kötü ahlak vücuda gelir ki, onlar: Tehevvür, cübün, şereh ve hamuttur. Nice kötü ahlak, bu dördünden doğup, çoğalır. Gazap ve şehvete mağlup olan insanî nefs, esir ve eksiktir ki, kendini bilmez. Cahildir. Mevla'sından dahi gâfildir” (Marifatname,1999:457). “Enaniyet kılıfında kalan ruh kendini bilmez ve Mevla’sını bulamaz” (Marifatname, 1999:458).

2.2.9. Kindi’ye Göre Düşünme

Kindi felsefesinin en belirgin ve önemli özelliği metafizik konuları bile mümkün mertebe matematik ve fiziki sahaya indirgeyerek düşünmesidir. Ele aldığı kavramları

büyük ölçüde fiziki kavramlarla ifade etmeye çalışmış ve birçok metafizik meselenin ispatında matematiksel ispat yöntemini kullanmıştır. “ Kindi’yi düşünmelerinde bu tür bir yöntem kullanmaya iten en önemli etkenin Kur’an olduğu söylenebilir. Çünkü Kur’an Allah’ın varlığını ve birliğini anlamaları için, insanları metafizik düşüncelerle uğraşmak yerine fizik âlemi ile uğraşmaya davet etmekte, onları bilimsel yöntemlerle incelemelerini istemektedir”(Bayrakdar, 2014: 163). Aklın öncülüğünde fiziki dünyayı düşünerek metafiziğe yükselmek daha kolay bir bakıma daha güvenli bir yoldur.

“Felsefesinde Platon, Aristoteles ve Plotinus’un görüşlerinin sentezini yapmış olan Kindi’ye göre felsefenin yöntemi kanıtlama, kanıtlamanın hedefi maddeye biçim kazandıran özleri bilmek, amacı ise Tanrı’ya erişmektir” (Hatun, 2012: 36). Varlığa akılcı bir açıdan bakan Kindi felsefi bilgiye akıl yürütme yoluyla basitten birleşige olacak şekilde ulaşılacağını savunur. O’na göre astronomi ve tabii bilimlere vakıf olan insan için metafizik konular bile apaçıktır, vakıf olmayan insanın ise düşünmesinin ve hakikate varmasının yolu çok zordur.

2.3. BATILI FİLOZOFLARA GÖRE DÜŞÜNME

2.3.1. Sokrates’e Göre Düşünme

Sokrates düşünmeyi ve düşüncenin etkinlik ve işlevini kendinden önceki felsefecilerden farklı yorumlamıştır. “Sokrates’e kadar, felsefe denilince düşünsel bir monolog akla gelirken Sokrates ten sonra bu diyalektik düşünme olmuştur ve insan doğasının bilgisine ancak diyalektik düşünce yoluyla erişilebileceğini savunmuştur” (Günay, 2010: 14). Sokrates savunmasında “araştırılmamış, eleştirilmemiş yaşam yaşama değmez” diyor (Günay, 2010: 14). Bu Kur’an ile paralel görüşüne rağmen Sokrates’in düşünmesi, okuyucusunu rüzgârlardaki sürekli değişimi, gece gündüzün birbirini ardınca gelmesini, bulutları yıldızlı semaları ve sonsuz uzayda yüzen gezegenleri gözlemlemeye çağıran Kur’ân’a göre oldukça eksiktir çünkü Sokrates yalnızca insanın dünyasına yoğunlaşmıştır (İkbâl, 2013: 34). Fakat yine de Sokrates’in ‘kendini bil’ öğretisi, kişinin ne bilip ne bilmediği hususunda objektif olabilmesi için uygun bir başlangıç noktası gibi görünmektedir (Gökberk, 2016: 45). Gelenek ve dine karşı olan eleştirel tutumu nedeniyle sofistlerle benzer düşüncede gibi görünse de asıl amacı düşünme yoluyla sağlam ve tutarlı bilgiye ulaşmaktır. Bu sebeple Sokrates konuştuğu insanlarda önce, ortaya konulan düşüncelerin tutarsızlığını ortaya çıkarır. Sonrasında

ruhta kendiliğinden bulunan düşünceleri ‘doğurtmaya’ çalışır. Bu yöntem disiplinli bir çalışma ile ruhta gizli olan ama herkes için ortak doğru olarak kabul edilebilecek şeylerin, durup düşünerek, sorgulayarak bilinebilir hale getirilmesi şeklinde işler (Gökberk, 2016: 45).

Evren üzerinde binlerce soru insanlığı beklerken aynı ve gereği tartışılır kavramlarla ve nesnelerle uğraşmak, dini ve Kur’an’ı bunlarla tanımlamaya ve kısıtlamaya çalışmak önce insanın yaşamını ve dünyadaki sorumluluğunu değersizleştirir sonrasında insanın yolunu kaybetmesine sebep olur düşüncesindeyiz. Nitekim Sokrates de aynı şekilde yarımıyamalak bilgilerin insanı doğru yoldan uzaklaştıracağı düşüncesindedir (Gökberk, 2016: 45).

2.3.2. Platon’ a Göre Düşünme

Platon’ a göre düşünme, öğrenme, araştırma; hali hazırda insanın kendi içinde olanı dışarı çıkarması şeklinde gelişir. Varlıkları duyulanlar ve düşünülenler olarak iki varlık sahasına ayırır (Platon, 1942: 28). Duyulan, yani duyular yoluyla elde edilen şeylerin bilgisi; bozuluşa ve değişime uğrayabilir. İnsanların böyle varlıklar hakkında yalnızca sanıları olur. Sanı ise kesin bilgi değildir. Sanı düşünebilmeyi sağlıyor olabilir fakat asla bilgi kesinliğinde değildir, yanıltıcı olabilir. Sanı “Bir dolu güzel şeye bakarken arkasındaki hakikati görmemeye neden olabilir”. Bu anlamda Platon’un duyulardan elde edilen verilere güvenmediğini söyleyebiliriz. Düşünüldür varlıklarsa düşünme konusu edilirler ve insanın böyle şeyler hakkında kesin bilgisi olur. Çünkü Platon’a göre kesin bilgi mümkündür. Bir şeyin bilgisi varsa o şey vardır; bilgisi elde edilemeyen şey zaten yoktur. Maddesel şeyler duyuların konusu olduğu için sanısında değişiklikler meydana gelmesine rağmen zihinsel olan kusursuzdur ve bilgisinde değişim olmaz. Yani duyular insana sanı sağlarken, düşünme insanı kesin bilgiye, kusursuza götürür (Güzel, 2003 107). Kesin bilgi elde edildikten sonra da bir daha değişikliğe uğramaz.

Düşünme, bir diğer deyişle ruhun bir işlevi; incelediği konular hakkında kendi kendine yaptığı konuşmadır (Güzel, 2003 109). Bu süreçte ruh kendi kendine sorular sorar, bu sorulara aldığı olumlu ya da olumsuz yanıtlara göre yoluna devam eder. Olumlu yanıt aldığı konularda süreç sona erer. Ruh kesin bilgiye ulaşılmış olur. Yani nedenlerin bilgisiyle sonuçlanmış sanılar artık bilgi olmuştur.

Platon herhangi bir inancın doğrulanabilmesi için o şey üzerine düşünmenin, akli kullanmanın ve akla yatkın açıklamasının yapılmasının şart olduğunu belirtirken aynı zamanda bunun çok zor ve cesaret gerektiren bir durum olduğunu ifade eder. ‘Evrende hiçbir şey bilinemez’ diyerek insanları umutsuzluğa itenlere: “... Gevşememeli, şu anda bilmediğimiz, yani anımsayamadığımız şeyleri araştırmağa, anımsamağa çalışmalıyız” (Platon, 1942: 28) sözleriyle karşılık vermiş ve kendi düşünsel yolunu şu şekilde ifade etmiştir: “Bilmediğimiz şeyi araştırmamız gerektiğine inanmak bizi, bilinmeyen şeyi bulmanın imkânsız olduğuna ve araştırmanın bizim işimiz olmadığına inanmaktan daha iyi, daha güçlü, daha çalışkan eder. İşte ben bunu bütün sözlerim ve bütün eylemlerimle göstereceğim” (Platon, 1942: 41).

Menon ile ‘erdem’ üzerine tartışmalar şeklinde kurgulanan eseri, düşünme nesneleri hakkında bir rehber niteliğindedir. Menon, diyaloga erdemi bildiğini düşünerek başlar fakat kitabın ortalarına doğru artık erdem hakkında zihninde yüzlerce soru vardır. Bilgi sandığı şeyler hakkında kuşkuyla düşer ve aslında gerçekte bilmediğini fark eder. Platon için bilmediğini bilmek çok önemlidir. Çünkü insan “Bilmediği, fakat bildiğini sandığı bir şeyi araştırmayı veya öğrenmeyi denemez”, insanın bilmediğini bilmeyi seçerek çıkmaza girmesi ve o çıkmazın verdiği sıkıntı sayesinde gerçeğe ulaşmak için sürekli bir çaba göstermesi gerekmektedir (Platon, 1942: 36). Arayış bilmediğini kabul ettiği zaman başlar.

Din konusu da erdem konusu gibidir. Dine konu olan şeylerin, araştırılmasının, düşünsel temellerinin atılmasının dünya için gereklilik, insanın bireysel yaşantısı için faydalı olacağı kanaatindeyiz. Kuran’da çok sık geçen soru ifadelerinin de bu anlamda değerlendirilerek, bir nevi insana bilmediklerini fark ettirmek amaçlı olduğu düşünülebilir.

2.3.3. Aristoteles’e Göre Düşünme

Aristoteles Batı düşüncesinin en önemli filozoflarından biri sayılır. Fizik, gökbilim, ilk felsefe, zooloji, mantık, siyaset ve biyoloji gibi konularda pek çok eser vermiştir. Kendisinden önce gelenlerle birlikte içinde yaşadığı çağın da tüm bilgilerini bir araya getirmiş, eleştirel aklın öncülük ettiği bir sistem kurmuştur (Gökberk, 1993:75). Onun bu sisteminde bilginin her bir parçası ile ayrı ayrı uğraşılır, bütün konularda derin bir araştırma, eleştirme süreci yaşanır. Aristo başlı başına araştırmacı,

gözlemleyici, toplayıcı olan bir bilgin türüdür. Yaşadığı çağda üzerine düşünmediği, sorgulamadığı pek bir problem kalmamıştır. Onu diğer filozoflardan ayıran en göze çarpan yönü, ele aldığı her problemi detaylı ve sistemli bir çalışmanın konusu haline getirmesi olabilir. Büyük İslam filozoflarından İbn Rüşd, Aristo'nun varlığın her alanıyla ilgilenmesine ve fikirlerine hayrandır. Hatta Aristo'nun Tabiiyyat eserini şerh ederken hayranlığını şu paragrafla ölümsüzleştirmiştir:

“Bu eserin müellifi Aristo’dur. Yunanlıların en akıllısı ve hikmeti en iyi bilen odur. Mantık, tabiiyyat ve maverau’t-tabia ilimlerinin kurucusu ve tamamlayıcısıdır... şu halde bir insanda bu kadar ilmin toplanmış olması hayret edilecek, acayip ve garip bir şeydir. Artık bu ona beşeri değil ilahi bir melek isminin verilmesini gerektirmektedir... Allah’a çok çok hamdolsun ki, bu zat için mükemmellik takdir etmiş, hiçbir zaman hiçbir kimsenin ulaşamadığı bir dereceye onu koymuş, Allah, Kur’an’da; ‘De ki, fazl ve ihsan Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir’ mealindeki ayet ile belki de ona işaret etmiştir” (Uludağ, 2015: 21).

Aristoteles, düşünme konusu edilen bir probleme çözüm getirmek için, o problemle ilgili daha önceden söylenmiş olanları toplar, elde ettiği verileri eleştirir ve kendi özgün düşüncesini oluşturan kadar süreci devam ettirir (Gökberk, 1993: 76).

Aristo’ya göre akıl yürütmenin ilkelerini belirlemeye yönelik disiplin ise mantıktır ve insana, farklı bilgi sahalarına uygulayabileceği bir doğru düşünme yöntemi sağlar. Bu özelliğiyle onu “doğru düşünme bilimi” olarak görmek de mümkündür. Mantık bilimi, düşünmeyi tüm yönleriyle incelerken aynı zamanda var olanı da incelemiş olur çünkü düşünme var olanı yansıtır (Gökberk, 1993: 81). Kur’an’da sık sık vurgulanan düşünme eylemi de aslında Aristo’nun mantık anlayışıyla birebir örtüşmektedir. Kur’an’ın vurgusuyla “...ayetlerini iyiden iyiye düşünsünler ve temiz akıl sahipleri öğüt alsınlar diye... indir-ilen- mübarek bir kitaptır” (Sad: 38/29). İyiden iyiye düşünmek; derinliğine mantık yürütmek sonucu gerçekleşebilecektir.

Aristoteles’e göre bilgi önermelerle kurulur. Bu önerme de iki kavramın birleştirilmesi, ayırt edilmesi ya da deyi şeklinde durumlar meydana getirir. Buradan kategoriler öğretisine varan düşünür, bir anlamda ‘düşünme’ nin formlarını oluşturmuş; düşünceyi sözlerle ifade etmiştir. Ona göre “sözler düşüncelerin, düşünceler de var

olanın yansımalarıdır” (Gökberk, 1993: 78). Çünkü doğru düşünce demek zaten var olana uygun demektir.

Aristoteles, insan ruhunun akıl özelliği sayesinde bitki ve hayvan ruhlarından daha yüksek bir konumda olduğunu ifade eder. Akıl sayesinde istekler, tasavvur ve bilgi halini alır ve ruhun bütün etkinliklerine daha yüksek bir değer katar. Ona göre mutluluğun kaynağı akıldır. İnsan ancak aklını işleterek ve aklını etkin tutarak mutlu olabilir. Çünkü insanın özü akıldır (Gökberk, 1993: 87).

Akıl, kendini düşünme ve eylem gibi iki davranış şeklinde gösterir. Bunlar ahlak ve düşünme olgunluğu şeklinde yaşanır. Bundan da iki türlü erdem meydana gelir: Etik erdemler ile dianoetik erdemler. Etik erdemler genel olarak istencin, nefsin eğitilmesi sonucunda oluşurlar. Bundan dolayı insan alıştırmalarla kendine egemen olmayı öğrenerek güçlü isteklerine karşı durmalı ve aklın gösterdiği şekilde ilerlemelidir (Gökberk, 1993: 88). Etik erdemler bir anlamda orta yol tutturabilmek olarak anlaşılabilir. Uçlarda yaşamaktan çok, ortalarda yanlış yapa yapa, deneyimler vasıtasıyla doğru ortayı bulmak gibi. Etik erdemler daha çok, istence karşı durma şeklindedir.

Dianoetik erdemler ise doğrudan akılla ilgilidir ve özellikleri düşünme ve eylemde akla dayanmasıdır. “İnsanın akıllı özü en yüksek olgunluğuna bilgi sayesinde eriştiği için, bilen aklın ürünü olan dianoetik erdemler de eksiksiz mutluluğu sağlayan erdemlerdir. Teorik akıl, en yüksek doğruları, en yüksek kavram ve yargıları doğrudan doğruya kavramağa, bunları bilmek için bilmeğe yönelir. Bu en yüksek konuların bilinmesine, insandaki etkin aklın tam olarak açılıp gelişmesine de Aristoteles bakış der” (Gökberk, 1993: 90). Günlük hayatın tüm amaçlarından sıyrılıp yalnız kendisi için bu bakışa yönelmek, Tanrının özü olan salt düşünceden pay almak demektir. Bu da Tanrının öncesiz sonrasız mutluluğuna kavuşmak anlamına gelir (Gökberk, 1993: 90).

Aslında vahyin tebliğ ettiği hakikat ile Aristo’nun felsefesi arasında tam bir uyum ve ahenk olduğu Aristoteles’in cümlelerinden rahatlıkla anlaşılıyor. Hiçbir şekilde çelişme, zıtlasma ve birbirine karşı olma hali mevcut değildir (Uludağ, 2015: 23).

2.3.4. Descartes’a Göre Düşünme

Yeniçağ felsefesinin kurucusu sayılan Descartes, düşünmeyi ruhun en önemli vasfı olarak görmektedir. Ona göre ruh bir cevherdir ve var olduğunu ancak düşünme

sayesinde anlayabilir. Ruh anne karnındayken bile düşünebilir, duyumları belli belirsiz kavraması da bir çeşit düşünmedir. Descartes bir anlamda, düşünme olayını ruhun belirdiği ana kadar geri götürerek düşünme ve ruhu özdeşleştiriyor (Özden, 1996: 172)

Descartes gerçek bir düşünme süreci için tümünden kuşku içinde olmayı da şart koşturmuştur. “Tek başıma inzivadayım nihayet kendimi ciddi anlamda ve serbest bir şekilde fikirlerimin top yekün yıkımına verebileceğim” derken bir düşünce oluşturabilmek için önceki düşüncelerin tamamına kuşkuyla bakmak gerekliliğini savunur. “Dün girdiğim yolu tekrar yürüyeceğim bu sefer en ufak kuşku içeren her şeyi baştan sona yanlış biliyormuşçasına eleye eleye yol alacağım, ta ki kesin bir şey bulana kadar ya da böyle bir şey yoksa en azından hiçbir şeyin kesin olmadığını kesin olduğunu öğrenene kadar” (Descartes, 2013: 37).

Descartes’a göre saf sarsılmaz inancın insana kalan tek şey olması için vaktiyle inanılan şey üzerine iyice yoğunlaşıp düşünmek gerekli ve az da olsa yürütülebilecek olan tüm inançlar aradan çıkarılmalıdır.

Gerçekliğinden kuşku duyduğu her şeyi yok saydıktan sonra, Descartes’a kalan düşünmek olmuştur. Bir tek onun insandan ayrılamayacağını ve düşündüğü sürece varolacağı üzerine kurmuştur felsefesini. Descartes da Heidegger gibi toplumun genelinin düşüncesini tümünden reddetmiş, bireylerin düşüncelerinin sorumluluğunu alması gerektiğini şu şekilde belirtmiştir: “Benim dışımda bazı şeyler vardı ve bu fikirler o şeylerden çıkıyordu ve her bakımdan onları temsil ediyordu. İşte benim yanışımda buradaydı. Ya da bir anlamda doğru şekilde düşünüyor bile olsam, bu doğruluk benim algı gücümünden kaynaklanmıyordu” (Descartes, 2013: 63).

Descartes düşüncesinin hareket noktasına Tanrı’nın varlığını anlamayı yerleştirmiş ve şöyle ifade etmiştir: “Tanrı’nın olup olmadığını eğer varsa aldatıcı olup olmadığını incelemeye mecburum. Çünkü bunu öğrenmedikçe bana öyle geliyor ki başka herhangi bir şeyden de asla tam anlamıyla emin olamayacağım” (Descartes, 2013: 65). Kur’an’da belirtildiği üzere İbrahim’in de başlangıç noktası Tanrı’nın varlığını anlamaktır. “İbrahim’e, -kesin bilgiyle inananlardan olması için- göklerin ve yerin melekutunu gösteriyorduk (En’am: 6/75). Yine de İbrahim peygamber inancını sağlam temeller üzerine kurmak için incelemelerine devam ediyor ve Descartes gibi en ufak bir kuşkusunda, akılla ve düşünceleriyle çelişen durumlarda en başa dönerek sorusunu

tekrar soruyor; Gece, üstünü örtüp bürüyünce bir yıldız görmüş ve demişti ki: "Bu benim rabbimdir" Fakat (yıldız) kayboluverince: "Ben kaybolup-gidenleri sevmem" demişti (En'am: 6/76). Kur'an'da her kıssanın çok hayati öğütler verdiği kabulünden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz; İbrahim peygamber elbette ki daha önce gökteki varlıkların farkındaydı. Fakat Descartes'ın da vurguladığı gibi bir anlamda doğru algılamış bile olsak, bu bizim algı gücümüzden kaynaklanmıyordu. Yani İbrahim için düşünürsek eğer gök cisimlerini düşünme konusu haline getirmeseydi, onların varlığının, Tanrının ayeti olduğunu tam olarak idrak etme durumunu şansa bırakmış olacak yani düşünmesini o yönlendirmemiş olacaktı. Belki yine anlayacaktı fakat anlaması onun algı gücünden kaynaklanmadığı için daima kuşku içinde olabilecekti.

Descartes ve Hz İbrahim'de ortak olan düşünme süreci düşünmenin bir hareket noktası olması gerekliliğidir ve bu da her şeyden önce her şeyin sahibi olan Yaratıcının anlaşılmasıdır.

2.3.5. Spinoza'ya Göre Düşünme

Spinoza felsefesinde 'düşünme' hakikatin doğurucusudur (Spinoza, 2011: 316). Ruhun erdemi düşündürmek, düşünmek de etki yapmak ve meydana getirmektir. Kötülüğü yenmek ve hakikate, doğru bilgiye ulaşmak için -Kur'an'da da sık sık yer verilen- insanı, tabiatını, yaratılışını düşünmeyi gereklilik olarak sunar. Ona göre düşünmek bir sevinçtir ve düşünen insan mutludur. Yani eylemin kendisi mutluluk verdiği gibi ulaştıracağı şey de mutluluktur.

Düşünmenin dolayısıyla mutlu olmanın önünde aşılması gereken engeller vardır. Ve gerçek âleme ulaşmanın önündeki engellerden biri de 'Zan'dır. Çünkü yanlış, daima düşünülmeyen zaman düşündüğünü zannetmeden ileri gelir (Spinoza, 2011: 316). Kur'an'ın ifadesiyle "...zan ise hakikat bakımından bir şey ifade etmez" (Necm: 53/28).

Spinoza'ya göre düşünmenin önündeki bir diğer engelse duygu, tutku ve ihtiraslardır. Bunların engel teşkil etmemesi için Spinoza'nın önerisi onları yani tutku ve ihtirasları, düşünce objesi haline getirmektir (Spinoza, 2011: 340). Yani insan üzerinde düşünülmemiş duygulanışların esiri olamamak için onu iyice irdeleyip derin düşünme konusu yapıp esaretinden kurtulmalıdır. Sonrasında artık hür olan, yalnız aklın emrine göre yaşamını sürdürebilir (Spinoza, 2011: 133).

2.3.6. Leibniz’e Göre Düşünme

Gottfried Wilhelm Leibniz Alman matematikçi ve filozoftur. Matematik tarihi ve felsefe tarihinde önemli bir yer tutar. “Leibniz’in düşüncesinin en belirgin özelliği, çok yönlü oluşudur denilebilir. Leibniz, düşünce tarihinin yetiştirmiş olduğu en yaratıcı, en evrensel düşünürlerden biridir” (Gökberk, 1993: 306). Tüm ömrü boyunca neredeyse her bilim alanında çalışmış, her felsefe sistemini ayrıntılarıyla incelemiş; bu bilgi kollarından çoğuna yenilikler getirmiştir. O yalnızca teorik olgunlaşmaya önem vermemiş, bilgiyi hayat için kullanmayı amaç edinmiştir. “Leibniz’in hem teorideki, hem pratikteki bu çokyanlılığı, bir uzlaşma, bir uyumlaştırma çabası ile hep elele gitmiştir” (Gökberk, 1993: 307). Bu uzlaştırma düşüncesi rehberliğinde mezhepleri bir araya getirmeye çalışmış; bir bilim adamı olarak bilim ile din düşüncesini barıştırmayı denemiştir.

Leibniz, Descartes’tan sonra Tanrı’nın birliği ve sonsuzluğunu savunan en önemli düşünürlerdendir. Onun için Tanrı, kozmosu kaplayan total rasyonelliğin kaynağı ve teminatıdır. “Doğuştan bilgiler arasında her şeyden önce «Tanrı düşüncesi» var. Bu kavramlar ilkin ruhumuzun derinliklerinde saklıdır, sanki uykudadırlar, zamanla uyandırılıp yukarıya çıkarılırlar” (Gökberk, 1993: 312). Bu düşünce modu, insana, Tanrı’dan bir parça olan kendi akıl yeteneğiyle doğayı anlama imkânı veren bir rasyonaliteden başkası değildir. Buna bağlı olarak düşünme anlama açılan tek kapıdır. Dolayısıyla Leibniz düşünmenin iman etmek için insana verilen bir yeti olduğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre “...hiçbir iman formülü akla karşı değildir. Onun muhtevası, matematikte gördüğümüz ispatlar kadar tutarlıdır. İki hakikat birbirine zıt olmayacağından, iman hakikatleri geometri hakikatlerine de zıt değildir” (Çınar, 2003: 235).

Leibniz için “Tanrı’nın bir hediyesi olan aklımız külli yani Tanrısal Akla uygundur. İkisi arasındaki fark, bir damla su ile okyanus veya sonlu ile sonsuz arasındaki farka benzetilebilir” (Çınar, 2003: 238). Bu bağlamda insanın Tanrı’dan gayrı olmadığı, yeryüzüne halife olarak tayin edilmesi ve Tanrısal birçok sıfatı da cüz-i olarak barındırdığı düşünüldüğünde dünyadaki misyonunun hareket noktasında akıl yürütme-düşünme olduğu sonucuna varılabilir. Dolayısıyla yaratıcısının onunla irtibatı olan “...vahiy ise hem Tanrıdan olan hakikatlere hem de doğal olarak insan aklına zıt

değildir. Vahiy/Kur'an, Tanrı'nın insan aklına koyduğu hakikatlerin bir açılımıdır. Sonuçta ikisi de Tanrısal bir hediyedir. Açıktır ki iman hakikatleri akılla çelişmez" (Çınar, 2003: 239).

Nitekim evrende var edilen her şey Yüce Allah'ın ayetlerindendir ve aslında O'nun kuluyla iletişimidir. "Doğadaki bütün değişmeler adım adım olur; 'doğada sıçramalar yoktur'; doğanın değişme ve yürüyüşünde hiç kopmayan bir süreklilik bir düzen vardır" (Gökberk, 1993: 319). "Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde, Allah'ın gökten indirdiği su ile ölü toprağı diriltmesinde, her tür canlıyı yeryüzüne yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için birçok deliller vardır" (Bakara: 2/164). İki ifade arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

Leibniz'e göre Tanrıyı akılla kavramak bilginin en yüksek ödevidir. Bundan dolayı o akıl ile inancı, felsefe ile ilâhiyatı birbirinden ayırmak isteyenlerle karşı çıkar. O da din konusunda Kur'an ile benzer bir ayrıma giderek dini; akıl dini ve pozitif din olarak ikiye ayırır. Geleneksel ve tarihi yaşantıların oluşturduğu olgulara pozitif din, inançların akılla temellendirildiği dine akıl dini der. Ona göre pozitif din akıl dinine göre değerce aşağıdadır çünkü rastlantılarla oluşmuştur (Gökberk, 1993: 320). Esas olanın akıl dini olduğu ve dinin esaslarının akıl sayesinde bulunabileceği ve dinin doğrusu ile aklın doğrusunun uzlaşabileceğine inancını yaşadığı sürece savunmuştur.

2.3.7. Pascal'a Göre Düşünme

Blaise Pascal, felsefeye matematik ve fizik eşitliğinden girmiş, düşüncelerinde bu iki bilimin kurallarına dayanmayı ilke edinmiştir. Düşünce dizgesinde inanca büyük yer ayıran Pascal'ın ülkemizde felsefi yönünün pek bilindiği söylemez. Pascal her nesnenin akla uydurulması sayesinde dinin içinde gizem dolu, doğaüstü bir nesnenin kalmayacağını savunmaktadır. Ona göre çoğu yanılmanın kaynağı usun süzgecinden geçirmeden kabul edilegelen alışkanlıklardır (Pascal, 2005: 27). Pascal varılmak istenen düşüncenin kavranılması için düşüncelerin düzenlenmesi gerektiğini, bunu gerçekleştirebilmek içinde usu kullanmayı ve usa bağlı kalmayı zorunlu kılar (Pascal, 2005: 36).

"İnsana büyüklük sağlayan düşüncedir. Ben değerimi gövdemle kapladığım yerde değil, düşüncelerimin düzeninde arayabilirim. Buyruğum altında ülkeler olsa bile

bundan daha büyük olamazdım. Enginliği yüzünden kuşatıyor beni evren, yutuyor bir toz gibi, ben de düşüncelerimle kuşatıyorum onu. Bir kamıştır insan, pek güçsüz yapısı ile, ancak düşünen bir kamış.”

Ona göre yaratıcı insanı olsa olsa düşünmek için yaratmıştır; insanın bütün önemi bütün kazancı budur; görevi de düşündürmektir ve akıl insanları herhangi bir kılavuzdan daha görkemli yönlendirir, kılavuza boyun eğmeyen mutsuzdur, usa boyun eğmeyen delidir (Pascal, 2005: 43).

2.3.8. Shopenhauer’ e Göre Düşünme

Shopenhauer, bilmek için öğrenmeyi, öğrenmek için de düşünmeyi şart koşturmuştur. Çünkü insan bilmediği bir şeyi zihninde evirip çeviremez, düşünemez; bu yüzden önce bir şeyi öğrenmelidir; fakat bir insan ancak üzerine düşündüğü şeyi bilir (Schopenhauer, 2012: 27). Fakat onun üzerinde durduğu öğrenme, düşünme ve nihayetinde bilme sürecinde diğer insanların bildiği ve söylediği şeylerin etkisi yoktur. Ona göre; eğer bir insanın düşünceleri, içinde hakikati ve hayatı barındıracaksa, bunlar onun kendi temel düşünceleri olmalıdır.

Hakiki değere sahip olan tek şey bir insanın kendi kendine düşündüğüdür. Çünkü onun gerçekten ve tamamen anlayabildiği şeyler sadece bunlardır. Başkalarının düşüncelerini okumak, kişinin davet edilmediği bir yemeğin artıklarını alması ya da bir yabancıyı yırtık dökük elbiselerini üstüne geçirmesidir. Okuduğumuz düşünce ile içimizde uyanan düşünce arasındaki ilişki, tarih öncesinden kalan bir bitkinin fosilleşmiş kalıntısının baharda tomurcuklanan bir bitkiyle ilişkisi gibidir. Ayrıca Shopenhauer düşünmek için okumanın gerekli olmadığını aksine okumayı insanın düşüncelerinin dizginlerini başkasının eline verdiği bir eylem olarak nitelendirir. Düşünmenin başkalarının fikirlerini okumakla uzaktan yakından ilişkisi olmadığını düşünen Shopenhauer ikisi arasındaki farklılıkları şu şekilde ifade etmektedir: “Düşünmenin ve okumanın insan zihni üzerinde meydana getirdiği etkiler arasındaki fark inanılmayacak kadar büyüktür. Zihinler arasında bir insanı düşünmeye diğerini okumaya götüren asli farklar bu yüzdendir ki sürekli olarak büyür. Okumakla insanın o an içinde bulunabileceği ruh haline ve eğilimine yabancı olan düşünceler, zihni zorla ele geçirir. Böylece zihin bütünüyle dışarıdan gelen zorlama altındadır. Okumak kişinin kendi kafası yerine başkasının kafasıyla düşünmesidir”(Schopenhauer, 2012: 30).

Schopenhauer'un tüm bu düşüncelerinden insan okumamalı gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Elbette insan varoluşunu, doğayı, işleyişi daha iyi anlamlandırmak için okuyacaktır fakat öncesinde kendi dehasının kılavuzluğunda ilerlemeyi, kendi kendine düşünmeyi ve kendini doğru yoldan saptırmayacağına inandığı zihinsel pusulasını kullanmayı öğrenmiş olmalıdır.

Kendi kendine düşünmeyi öğrenmiş bir insan kendi kanaatlerini kendisi oluşturur, otoritelere, ancak daha sonra başvurur, başvururken de amacı sadece kendi görüşlerini onlara teyit ettirmek ve böylelikle kendine olan inanını güçlendirmektir (Schopenhauer, 2012: 30). Aksi halde bir kimsenin kendi öz malı olan düşüncelerini eline kitap alarak kaçırmaması en büyük günahtır. Shopenhauer bu insanları kitap filozofu olarak isimlendirmektedir. Ve kitap filozoflarının otoriteleri koltuğunun altına almadan çıkmayacağını, başka insanların kitaplarını okuyup kanaatlerini toplamadan konuşamayacağını ve sonuçta da bir robota dönüşerek kendine o otoritelerden toplayıp sistem haline getirdiği bilgi yığınına kendi düşünceleri zannedeceğini söyler. Kitap filozofu yalnızca bir kimsenin söylediğini bir başkasının kastettiğini yahut bir üçüncüsünün yönelttiği eleştirileri ve benzeri şeyleri aktarır (Schopenhauer, 2012: 35).

Yabancı düşüncelerle dolmuş olan kafa, neticede açık ve berrak bir anlayıştan yoksun kalır ve belki bir adım sonra akıbeti çözülüp dağılır. Eğitimli insanların çoğunun bu durumda olduğunu belirten Shopenhauer gerçek manada ilim ile uğraşan düşünürün çok fazla okuması gerekse bile zihninin tüm bu bilgilere hükmedeceğini ve düşünce sistemi içinde bunları eritip hazmedecek gücünün olduğunu savunur. Gerçek düşünürler derin kavrayışın eşinde olmuşlar ve onu salt kendileri için aramışlardır, çünkü onlar içinde bulundukları dünyayı ateşli, heyecanlı biçimde şöyle veya böyle anlaşılır hale getirmek istemişler ama bunu ders vermek ve konuşmak için yapmamışlardır. Kendi kendine düşünen her gerçek ve özgün düşünür bir kraldır ona göre ve onun iktidarı mutlak, yargılarının kökeni doğrudan kendinden kaynaklanır. Bir kral bir buyruğu ne kadar kale alırsa o da otoriteyi o kadar dikkate alır. Diğer yandan her türden yaygın görüşe, otoriteye kulak veren ve önyargıların etkisi altında kalan sıradan kafalar ise bu bakımdan yasalara ve buyruklara sessizce itaat eden kalabalık gibidir (Schopenhauer, 2012: 37).

Shopenhauer'un sayfalarca anlattığı şeyi yüce Allah Cuma suresi beşinci ayette 'kitap yüklü eşekler' benzetmesiyle özetlemiştir. Kur'an'ın evrensel ve zaman üstü bir anlatımı olduğunu kabul eden herkes o ayette, düşünmeden anlamadan Tevrat'ı yüklenmiş olan topluluğa yöneltilmiş olan eleştiriyi üstüne alınmalıdır. Başkasının okuyup anlamlandığı ve anlamını anlattığı, üstüne düşünülecek ve söylenecek her sözün otoriteler tarafından hadsizlikle ve cüretkârlıkla suçlanıldığı bir eğitim sisteminden çıkan bireylerin dünya ve hakikat adına yapabilecekleri tahmin edilebilir.

2.3.9. Heidegger'e Göre Düşünme

20. yüzyılın etkili düşünürlerinden Martin Heidegger asıl kaynaktan uzaklaşıp zaten düşünülmüşün üzerine düşünmeyi felsefe tarihinin başından beri insanların yaptığı çok büyük bir hata olarak değerlendirmektedir. Kendi deyimiyle "ontoloji tarihini bozmak ve yapısını yıkmak "görevini öncelikli olarak üstlenmiş olduğunu söylese de 'düşünme'yi sorgulamaya açan görüşleri dolaylı yoldan ontolojiye fayda sağlar. Heidegger'in bizzat kendisi de, bu tuhaf yargının ilk bakışta küstahlık gibi görüldüğünü – ironik biçimde- itiraf etmekte ve ardından, felsefesinin niçin bu kadar etkili olduğunu gösterecek mahiyette bir açıklama yapmaktadır. "Evet, şüphe yok ki her yerde, felsefe, filozoflar ve felsefi sorunlara dair takdire değer birçok araştırmalar yapılmaktadır; bu doğrudur. Fakat yıllar boyunca büyük düşünürlerin araştırmaları ve yazıları ile enerjik biçimde meşgul olduğumuz gerçeğinin kendisi bile, bizim bizzat düşündüğümüze veya sadece düşünmeyi öğrenmeye hazır olduğumuza dair kefil olmamaktadır. Tam tersine: Felsefe ile meşgul olmak, bilakis bizim mütemadiyen 'felsefe yapıyor' olmamız dolayısıyla, düşünüyor olduğumuz zannına kapılmamıza sebep olmaktadır"(Heidegger, 2012: 51).

Ona göre mantık düşünmek üzerine düşünmekle elde edilmiştir. Bu esasen düşünen değil düşünülen şeydir. O halde yine düşünce yitirilmiş olmakta üstelik böyle bir refleksiyon nedeniyle, düşünülmüş düşünmeyi bizzat düşünme yerine ikame etmekte ve dolayısıyla gerçekten düşündüğü zannına kapılan insan düşünmenin peşini farkında olmadan büsbütün bırakır. Zan tüm düşünmelerin önünde din için de çok büyük bir engeldir.

2.3.10. Kant’a Göre Düşünme

Immanuel Kant, insan düşünmesi ile doğa arasında, ilkeleri bakımından uygunluk olduğunu ve düşünme eyleminin insanın bütün tasavvurlarına eşlik edebilmesi gerektiğini savunur.

Kant doğulu insanların düşünme zannettiğı durumu kavramcılık olarak açıklar. O Türkiye’ de de sık sık başvurulana ve insanı boş gurura ve havada duran fikir oyunlarına götüren kavramcılıkla çarpışmış ve insan aklının bu alandaki sınırlarını göstermiştir. “Kavramcılık doğulunun, hem bilim alanında, hem de günlük hayatta en çok başvurduğu düşünme tarzıdır. Doğulu için bilim ve felsefe ezberlenen, yüklenilmesi gereken içi boş bir kavramlar yüküdür; onların dünyayla ilgisi yok üniversitelerde gençler bilim ve felsefe yapmaya değil, bilimi ve felsefeyi öğrenirler; yani ezberler” (Heimsoeth, çev: Takiyyetin Mengüşoğlu, 2014: 10).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN VE FELSEFE

Felsefeye konu olmuş her şey Kur'an'da da konu edilmiştir. İbn Rüşd'e göre felsefenin amacı var olana bakmak, araştırmak, incelemek ve bunları yaratıcıya delaleti bakımından değerlendirmektir (Uludağ, 2007: 75). Kur'an'ın ilk ayetten itibaren birçok ayeti aynı amaçları gerçekleştirmek için uyarılarda bulunur. Kur'an, hakikati aramak için kutsal bir rehberdir ve hakikat hakikatle ters düşmeyeceği, aksine destekleyeceği için, ona uygun olur ve onun lehine delilde bulunur. Felsefe ve Kur'an ilişkisinden bahsederken ünlü İslam düşünürü İbn Rüşd'ün bu konudaki düşüncelerine değinmek gerekir. Ona göre 'Felsefe ve din sükardıştır' (Aruç, 2007: 107). İbn Rüşd, din ile felsefeyi uzlaştırmaya, dini gerekçeleri akılla açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, İslam düşünce tarihinde din ile felsefe arasında var olduğu gösterilmeye çalışılan çelişkiler ve zıtlıklar, felsefenin ne olduğunu bilmeyen kelimacılar ve benzer kimselerin eseridir (Uludağ, 2007: 82). İbn Rüşd, aklın kullanılmasının, İslam dininin kendisinin zorunlu kıldığına, dolayısıyla da felsefe yapmanın gereğine inanır.

İbn Rüşd'e göre, felsefe insanı din aleyhine götürmez, dine doğru götürür. Felsefe gerçeğiyle din gerçeği ayrı iki gerçek değil, aynı gerçeğin ayrı iki ifadesinden başka bir şey değildir" (Bayraktar, 2014;158). Felsefeyi tek bir tanımla açıklamak oldukça güçtür fakat yaygın olarak kullanılan şu üç görüş ile Yüce Allah'ın insandan neler istediğini Kur'an ayetlerini kullanarak karşılaştırdığımızda Yaratıcının sürekli sorgulayan ve düşünen insan istediğini kolaylıkla görebiliriz (Sözer, 2002: 83).

3.1. FELSEFENİN UĞRAŞ ALANLARI VE KUR'ÂN

Felsefe insanın niteliğini, dünyanın yapı ve işleyişini anlama çabasıdır. Allah insanı kendi yaratılışı üzerinde düşünmeye çağırır: "İnsan önceden, hiç bir şey değilken, gerçekten bizim onu yaratmış bulunduğumuzu (hiç) düşünmüyor mu? (Meryem:19/ 67), İnsan bir baksın, hangi şeyden yaratıldı? (Tarık: 86/5), Kesin inanmak isteyenler için yeryüzünde birçok deliller vardır. Bizzat kendi varlıklarınızda da böyle deliller vardır. Hâlâ görmeyecek misiniz?" (Zariyat, 51/20-22). Bu ayetlerde insandan istenen sadece aynaya bakar gibi kendilerine ya da evrene bakıp bakıp durmaları değil, kendi yaratılışları konusunda araştırmalar yapmaları, bu konuyu derinlemesine

incelemeleridir. Eğer konunun incelenmesi isteniyorsa -ki bu ayetler bunu emreder- o halde felsefe ve bilim yapmak Allah tarafından istenen temel şeylerdendir.

Allah insanı göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünmeye çağırır. Oku emrinin temelinde bu yatar. İnsanın okuması, derin derin düşünmesi felsefe yapması, öğretilenleri eleştirmesi ve kendi düşünmelerinin hayatının gidiş yönünü belirlemesi gerekir. Kur'an akılcı bir rehberdir, dünya hayatında kendini çaresiz hisseden insanın dayanağı ipucudur. Kur'an'da sosyal hayatı belirleyen hükümler vardır elbette ama asıl üstünde durulan ve tekrarlanarak bir nevi harekete geçmek için uyarıda bulunan ayetler alarm görevi yapıyor gibidirler. Nitekim "Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün ard arda gelişinde, insanlara yararlı şeyler ile denizde yüzen gemilerde, Allah'ın yağdırdığı ve kendisiyle yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her canlıyı orada üretip-yaymasında, rüzgârları estirmesinde, gökle yer arasında boyun eğdirilmiş bulutları evirip çevirmesinde düşünen bir topluluk için gerçekten ayetler vardır" (Bakara: 2/164) ayetinden de anlaşılacağı gibi Kur'an ayetlerinin düşünen toplumlarda işe yarayacağı Allah'ın taahhüdü olup düşünen toplumların refah içinde yaşadıkları da gözlemlenebilir bir gerçektir.

Felsefe, gerçeği bulma ve öğrenme yolunda bitmeyen bir derinleşmedir. İnsanın hem kendi kaderini hem de âlemin kaderini şekillendireceği yer dünyadır. Eğer insan evrendeki bu sorumluluğunu almaya gönüllü olur ve girişimde bulunursa, Tanrı ona bir iş-arkadaşı olur ve Kur'an da hakikate, ilime ve gerçeği arayanlara öğüt ve önerilerde bulunur. "Size birçok deliller geldi, artık kim gözünü açarda, onları görürse kendi lehine, kim de körlük ederse, kendi aleyhinedir. Ve o durumda ben sizin bekçiniz değilim" (Enam: 6/104). Kur'an'da bulunan öneri insanın gözünü açması işaretleri görüp düşünmesi yönündedir ama görmek istemeyene de baskı yoktur. Eğer insan düşünme sorumluluğunu almayıp kendi varlığındaki zenginliği geliştirmemezse, hayatı ilerletmek için içerden gelen dürtüyü hissedemez hale gelirse bir ölüden farkı kalmaz (İkbal, 2013: 44).

Felsefe insanı iyiye, doğruya ve güzele yönelten bir düşünce biçimidir. Allah insanı güzel ahlak üzerine düşünmeye çağırır. İyilik yapması için teşvik eder, nasıl yapacağı ile ilgili yol yöntem gösterir. "Hayır, kim (güzel davranış ve) iyilikte

bulunarak kendisini Allah'a teslim ederse, artık onun Rabbi Katında ecri vardır. Onlar için korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır” (Bakara: 2/112).

Neyin iyilik neyin iyilik olmadığını açıklığa kavuşturur. “Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. Ama iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitaba ve peygamberlere iman eden; mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, isteyip-dilenene ve kölelere (özgürlükleri için) veren; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler ile zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenler(in tutum ve davranışlarıdır). İşte bunlar, doğru olanlardır ve müttaki olanlar da bunlardır” (Bakara: 2/177).

3.2. KUR'ÂN'DAKİ BAKIŞA GÖRE DÜŞÜNMENİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

“Kaygı uyandıran zamanımızda en kaygı verici olan, bizim hala düşünmememizdir” (Heidegger, 2013: 4). Evren ve insan soru işaretleriyle doluyken insanın eskiden düşünülmüş olanları düşünüp durması düşündüğü zannına kapılıp arayışından farkında olmadan vazgeçmesi anlamına gelmektedir.

Sonu hikmeti kavramaya varacak bir düşünme sürecidir esas olan, bu nedenle varlığın tüm muhteviyatıyla derinliğine kavranabileceği gerçeği Kur'an'da müjdelenmektedir. Çünkü Allah “Dilediğine hikmet bağışlar ve her kime hikmet bağışlanmışsa doğrusu ona en büyük servet verilmiş demektir. Ama derin kavrayış sahipleri dışında kimse bunu düşünüp anlayamaz” (Bakara: 2/269). İnsanı hakikate ulaştıracak temel unsur bilgiyle donatılmış imandır, bu bağlamda “... Hiç bilenlerle bilmeyenler eşit olur mu? Ancak gönül ve akıl sahipleri düşünüp ibret alır” denilebilir (Zümer: 39/9). Kaynağı ne olursa olsun üzerine düşünmediğimiz bir bulgunun hakikatiyle aramızda bir duvar vardır. Onu düşünüp anlamlandırmadığımız sürece gaybdır. Nitekim Yüce Allah “Peki, onlar (Allah'ın bu) sözünü anlamaya hiç çalışmadılar mı? Yahut geçip gitmiş atalarına hiç gelmeyen bir şey mi geldi onlara?” (Mu'minun: 23/68) ayeti ile anlamaya çalışmanın önemine işaret etmektedir. Çünkü zaten bir hakikat olarak var olan Allah kelamını düşünmediğimiz sürece hakikatine vakıf olamayız. Bu sebeple akıllı varlıklar olarak yaratılmış olmamız hakikatleri anlamamız için yeterli değildir. Akıl sorumluluğunu alıp kapsamlı bir düşünme süreci sonucu Yüce Allah'ın kulları olmaya nail olabiliriz. Bu süreçte de düşünmenin

önündeki handikaplara dikkat etmek zorunludur. Bu bölümde insanla hakikat arasındaki engeller olarak nitelenebilecek düşünme sürecini sekteye uğratan unsurlar Kur'an'dan örnekler ışığında felsefe tarihinde yer etmiş olan filozofların düşünceleri ile temellendirilmeye çalışılacaktır.

3.2.1. Kur'an'a Göre İnsanlar Neden Düşünmez

3.2.1.1. İnsanlar Zannetmeyi Düşünmeye Tercih Ederler

Çoğunluğa uymak insanın yaşayışını yönlendirmesi açısından güvenli değildir. Fakat insan düşünme zahmetinden kaçmak aynı zamanda sorumluluklarını yerine getiriyor gibi olmak için çoğu zaman düşünmeden çoğunluğu takip eder fakat Allah'ın bu konudaki uyarısı “Yeryüzünde olanların çoğunluğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan şaşırtıp-saptırırlar. Onlar ancak zanna uyarlar ve onlar ancak 'zan ve tahminle yalan söylerler.” (En'am: 6/116) şeklindedir ve hesap günü çoğunluğun peşinden gitmiş olmak bir açıklama olarak kabul edilmeyecektir. Bu gerçek “Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi (bugün de) 'teker teker, yapayalnız ve yalın (bir tarzda)' bize geldiniz ve size lütfettiklerimizi arkanızda bıraktınız. İçinizden, gerçekten ortaklar olduklarını sandığınız şefaatçilerinizi şimdi yanınızda görmüyoruz. Andolsun, aranızdaki (bağlar) parçalanıp-koparılmıştır ve haklarında zanlar besledikleriniz sizlerden uzaklaşmıştır” ayetiyle vurgulanmaktadır (En'am: 6/94).

Kur'an'a Göre Araştırmalar kitabında Hüseyin Atay ‘zannı’ taklitçilik olarak ele alır ve memleketimizde asırlardır filozof yetişmemesini dolayısıyla düşünememeyi bu sebebe bağlar. On iki asırdır felsefenin dine karşı olduğu ve dinin felsefeye düşman olması gerektiği fikrinin insanların zihnine yerleştirilmiş olduğunu savunur. Bunun kaynağı Hüseyin Atay'ın taklitçilik olarak tanımladığı -ama incelendiğinde Kur'an'da belirtilen zannın da bu olduğu anlaşılabacaktır- zandır. Felsefe düşünmeyi öğretir ve taklitçiliği yıkar böylece doğruluğu veya yanlışlığı muhakeme edilmeden kabul etmenin önüne geçilmiş olur. Taklitçilik din anlayışında asalak olduğu halde yılan gibi zihinlere çöreklenmiş ve zihinleri zehirlemiştir. Allah bu uyarıyı; “Onların çoğunluğu zandan başkasına uymaz. Gerçekten zan ise, haktan hiç bir şeyi sağlayamaz” (Yunus Suresi: 10/36) ile yapmaktadır. Çünkü bu tutum ve zihniyet din taklitçilerini felsefeye ve din felsefesi sayılan kelama düşman etmiştir. Felsefe olmadığından hiçbir yeni fikir ve ihtimaliyat düşünceleri üretilenmemiştir (Atay, 2013: 62).

Felsefe alternatif fikir üretir. Yani felsefenin amacı diğer bilgi türlerini sorguya çekip ilim üretmektir. Teoloji de felsefeden sonra gelip felsefeyi sorgular ortaya sürdüğü fikirleri tartışır. Ancak Allah'ın uyarısı burada da devreye girer ve mutlak gerçeğe ulaşmak için peşin hüküm ve fikirlerin, bilginin karşısında yetersiz ve batini olduğunu vurgular. Oysa onların bununla ilgili hiç bir bilgileri yoktur. “Onlar, yalnızca zanna uymaktadırlar. Oysa gerçekte zan, haktan yana hiç bir yarar sağlamaz” (Necm: 53/28).

Zannetmek bilgi eksikliğine bağlı bir durumdur. Daha doğrusu, tam bilmeyen acele eder ve zanneder. Ama bu zannetme kolaycılığı, bir alışkanlık sebebidir, kişinin özelinde zannedilenler asıl bilgi halinde kullanılır, velhasıl kanıksanır (Tokmakoglu, 2014). Düşünce süreçlerinde zannetme ile ilgili büyük bir sorun vardır. Yanlışların çoğu zanda ısrardan ileri gelir. Zan; bir durum üstüne hâlihazırda bildiğini düşünerek gerekli ihtimamı göstermemeye neden olur. Çoğunluğun her zaman doğru söylediği zannına kapılıp gerekli incelemeleri yapmamış, artışını eksisini aklını kullanarak hesaplayamamış ve eleştirel bakış açısını kullanmamış insanlar fayda sağlamak isterken dine de kendilerine de yanlış algıları sebebiyle zarar vermekte olabilirler. Hâlbuki “Neden çoğunluğun ardından gidilir? Daha mı çok usu var? Yok, daha güçlü de ondan. Neden eski yasalar, eski inançlar özlenir? Daha mı sağladılar? Yok, onlar biricik olanlardır, bize değişik düşüncede olmak için bir tek kolaylık bile vermezler de ondan” (Pascal, 2005: 65).

Bir birey toplum olarak dini konularda çok bilgili olarak konumlandırıldığında, hem kendi tarafından hem insanlar tarafından Allah katında da iyi bir yer sahibi olduğu zannı oluşur. Bu durum hem ona hem onun düşüncelerini tartmadan kabul edenlere zarar verebilir çünkü takva bakımından üstün olanın hükmü yalnızca Allah'ındır.

Allah ‘zannetmeyin!’ diye kesinkes buyurmaktadır. Dini inanışta da zannetmenin zararı büyüktür. “Çünkü sapkınlar kendi bilgilerini ve bilincini öyle bir kurgu ile beslerler ki, çok büyük bir “inkârı gizleyen zan paketi” ortaya çıkmış olur. Bu kurumsallaşabilir, ideolojik form alabilir, bilimsel politik bakışa kadar yansımaları olabilir. Doğruymuş zannetmenin kaynağı olsa olsa ya temelde cehalettir, ya da gaibe dair olan şeytanın yoluna girmekle ilgilidir” (Tokmakoglu, 2014). Yani zan insanı Allah yolundan saptırdığı gibi gerçeğe ulaşma imkânını da yok etmiş oluyor. Sahip olunan tüm bilgilerin zannedilen şeyler değil, üstünde düşünülmüş akıl ve mantık ile tasdik

edilmiş şeyler olabilmesi için temiz bir akılla kavramların üzerinde Kur'an ışığında tekrar tekrar düşünölmelidir.

Bunun için de önce düşünmeyi öğrenmek gerekmektedir. Madem insanların çoğu zandadır, hangi kimsenin zannını temiz bilgi olarak sunup sunmadığını anlamak da çok güçtür. Bu nedenle insan düşünme sorumluluğunu kendi üstüne almalı ve bu zamana kadar üstünde hiç akıl yürütmeden, düşünmeden kabul ettiğı tüm kavramları irdeleyerek temiz düşünme yollarını bulmalıdır. Düşünmeyi ancak, kendisi hakkında düşünölmesi gerekene özenle dikkat kesildiğimiz takdirde öğrenebiliriz. Ancak düşünmenin günümüze kadar oluşmuş olan varlığını temelden unutmamız şartıyla (Heidegger, 2013: 2).

“Belirli bir yargı için gerekli olan bilinmediğı durumda yargıda bulunmaya kalkışılmaz ise her türlü hatadan beri kalmak mümkündür” der Kant (Kant, 2012: 88). Yani insanın üzerine derinlemesine düşünmediğı şey hakkında başkalarının verileriyle veya zanlarıyla yargıya varmaya çalışmak büyük hatadır. Yeterli düşünmemiş ve bilgiye ulaşılmamışsa özellikle din söz konusu olduğunda yargı belirtmemelidir. Kur'an, insanı hata yapmaktan alıkoymak ve doğruya kılavuzlamak için kötü zandan uzaklaştırmak istiyor. Bir ayetle özetlersek: “Şüphesiz insana kendi çalışmasından başkası yoktur” (Necm:53/39).

Kuralların belli ama sonucun belli olmadığı bir sınavda tek otorite ve karar mercii Yüce Allah'tır. Toplumun çoğunluğuna düşünmeden uymak, karar mercii olarak toplumu benimsemek, insanı yanlışla götürebilir. Aynı zamanda “bir konuda yeterince düşünmeyen, ona yüzeysel bakan kimse, o nesne karşısında şaşırır, yanılgıya düşer” (Pascal, 2005: 67). Tanrı bu yanıştan insanı korumak ve hesap günü yapılan yanlışın açıklaması olarak “İnsanların çoğu böyle yapıyordu” cevabını geçersiz kılmak için Yüce Kur'an'da onlarca uyarıda bulunmuştur. Filozofların uzun uğraşlar sonucu ulaştığı çözümlemelerini, akıl ve mantık kitabı olan Kur'an'ı Kerim, insanlara en güzel haliyle sunmaktadır ve bunun için gerekli olan tek şeyin temiz bir akılla düşünmek olduğunu belirtmektedir; “Kime dilerse hikmeti ona verir; şüphesiz kendisine hikmet verilene büyük bir hayır da verilmiştir. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez”(Bakara: 2/269).

Düşünen insanın ulaşacağı nihai sonuç Kur'an'ın ifade ettiği gerçektir. Nitekim Descartes da yukarıda belirtilen ayetlerin vurguladığı gerçeği kendi cümleleri ile söylüyor. Descartes 'Kesin bilgiyi ancak insanın kendini bilme'de bulabileceği görüşündedir. Ancak bunu yaparken insanların karşısına bazı sorunlar çıkacaktır, hatta genel geçer kabuller bile olabilir bunlar. "Biz kesin ve şüphesiz bilgiden çok, gelenek ve göreneklere inanıyoruz, hâlbuki şeylerin çokluğu, bulunması güç hakikatler için değerli bir delil değildir. Çünkü bütün milletten ziyade tek bir adamın onları bulması çok daha ihtimallidir; böylece kanaatleri başkalarının kanaatlerine tercih edebilecek tek bir kimse seçemediğimden kendi kendime yol göstermek zorunda kaldım" vurgusuyla insanın en büyük hatayı düşüncenin önüne ön kabuller koymasıyla ve kendi zihnine güvenmemekle yaptığı sonucuna varılabilir (Descartes, 2014: 36).

3.2.1.2. Ata Din'inin Devam Ettirilmek İstenmesi

İnsanı, Kur'an'ı anlamaya götüren yol onun muhatabının yine kendisi olduğunun idrakinden geçer. Allah'ın evrensel ve zamanlar üstü olan çağrısına tarihin birçok döneminde direnen ve özgür düşünmeden yoksun olan insanların temel argümanı atalarından gelen dinin, yani geleneğin ve örfün gerçek din olduğunu savunmaları olmuştur. Onlar, 'çirkin bir hayâsızlık' işlediklerinde: "...biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk. Allah bunu bize emretti" derler. De ki: "Şüphesiz Allah, 'çirkin hayâsızlıkları' emretmez. Bilmediğiniz bir şeyi Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?" (Araf: 7/28). Bu ayetteki gibi bilmeyen ve düşünmeyen insan savunmasını ancak başkalarını ya da geçmiş atalarını göstererek yapar. Ancak Allah insanın eylemlerinde aklını kullanmasını salık vermektedir ve bu yaratıcıya göre bir savunma sayılmaz. Bu durumu Allah'ın neden hoş karşılamadığı toplum ve din adına yaşanan şeyler irdelenerek anlaşılabilir. Pascal bunu "Bir dinden çok uzaklara götürür gibi görünen bütün aykırılıklar, beni hızla gerçeği kavramaya itti" (Pascal, 2005: 66) şeklinde ifade eder. Çünkü zaman üstü olan yalnız Allah'ın çağrısıdır, bunun dışında kalan her şey değişime yenik düşecektir. Geçmişin kurdukları bugünün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. "Kurmanın bizim işimiz değil, bizden önce geçmişte yaşamış olanların işi olduğunu, bizim ancak onu muhafaza edebileceğimizi düşündük. Onu bile bihakkın yerine getiremedik. Ancak bir darboğazla karşılaşp da tökezleyip düştüğümüzde aklımıza geldi onu hatırlamak" (Aydoğan, 2012: 8).

“Nasıl ki yükseklerden düşüp de her yanı yara bere içinde kalan, kırıkları çıkıkları alçıya alınan kimse, değil dilediğince hareket etmekten, başını çevirmekten bile acizse, dışarıdan belletilen veya bile isteye seçtiği asılsız kabullerle, neyi koruduğu neye hayrı dokunduğu belli olmayan dur işaretleriyle aklının ipotek altına alınmasına izin veren insan özgürce düşünemez” (Aydoğan, 2012: 10). Allah özgür düşünmeyi her şeyin önüne koyan Hz. İbrahim’i bize örnek kılıyor. Schopenhauer’ un düşünmeyi öğrenmiş insan profili birebir İbrahim’i anlatmaktadır. “Eğer bir insanın düşünceleri hakikati barındıracaksa bunlar onun kendi temel düşünceleri olmalıdır. Kendi dehasının kılavuzluğunda ilerleyen başka bir söyleyişle, kendi kendisine düşünen, dışarıdan hiçbir zorlama olmaksızın ve doğru bir şekilde düşünmesini öğrenmiş insan, kendisini doğru yoldan saptırmayacak şaşmaz bir pusulaya sahiptir” (Schopenhauer, 2012: 30).

Aynı zamanda İbrahim peygamberle ilgili ayetlerin çoğunda olduğu gibi “-Kendi nefisini aşağılık kılından başka, İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? Andolsun, Biz onu dünyada seçtik, gerçekten ahirette de O Salihlerdendir” (Bakara Suresi:2/130) ayetiyle de belirtildiği üzere İbrahim’in neden yaratıcı için bu denli önemi olduğu bir de Schopenhauer’un düşünen insan profilini göz önünde bulundurup anlamaya çalışılmalıdır; kendi kendine düşünmesini öğrenmiş insan kendi kanaatlerini kendi oluşturur, otoritelere ancak daha sonra başvurur, başvururken de amacı sadece kendi görüşlerini onlara teyit ettirmek ve böylelikle kendine olan inancını güçlendirmektir (Schopenhauer, 2012: 30). Yüce Allah’ın belirttiği gibi “Şüphesiz insana kendi çalışmasından başkası yoktur”. (Necm: 53/39).

“Yol vurucular düşüncenin şeyleri birbirine ularken attığı ilmeklerin kördüğümleşmesine katkıda bulunarak, bizzat düşüncenin önünü kesenlerdir. İnsan düştüğü yerden kalkar eğer kalkacaksa. Ta başından beri bu böyledir. Fakat anca düşünerek, düşünmedikçe düştüğünün farkına varmaz” (Aydoğan, 2012: 8). Yüce Allah insana düştüğünü fark etmesi için yüzlerce uyarıda bu nedenle bulunuyor. Çünkü insan düşünmedikçe düşünmeye ayak diredikçe biteviye sürer düşüşü. Düşünecek ki düştüğünün farkına varsın, nereden düştüğünün. Nereden düştüğünü bilen insan düşünen insandır.

Düşünme; Tanrı’nın bize vermiş olduğu ve her yönüyle varlığı merak etmemize, sorgulamamıza ve bizi onu anlamlandırmaya iten biricik bir özelliktir. Evreni

anlayabilmemiz, sorgulayabilmemiz, yaşadıklarımızdan anlam çıkarabilmemiz yalnız bu özelliğimiz sayesinde mümkündür. Düşünebilmeyi ve aklı kullanabilmeyi geliştiren tek şeyin yine düşünmek olması ironiktir ve aklın kaynağının yine akıl olduğunun beyanıdır. Akıl; insandaki ilahi öz'dür, onunla şekillenmek, evreni ve Yaratıcıyı anlayabilmek için irade kullanmak gerekir. Akıl her canlıda mevcut olan bir unsurdur fakat onu biçimlendirmek ve hayatı dürtü ya da güdülerin tasarrufuna bırakmamak ancak irade göstermek yani düşünebilmek, insanda var olan bu cevheri işlemekle mümkündür. Çünkü "Allah katında canlıların en kötüsü düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir"(Enfal: 8/22). Düşünmeyen insan doğal dürtülerinin yönlendirmesi altındaki diğer canlılardan farklı değildir. Seçim yapma özgürlüğünden yoksundur. Nitekim 'doğal dürtülerim'iz söz konusu olunca "...iyi ya da kötü arasında bir seçim yapmak gerektiğinde bu dürtülerin bizi yanlış yöne sürüklediği" ve "onlara güvenmemizi gerektirecek bir neden" (Descartes, 2013:71) olmadığı söylenebilir. Dürtü ve güdülerinin etkisinde olmak insani değil hayvani bir özelliktir. İnsan; davranışlarını şekillendirebildiği ve kendini terbiye edebildiği için yeryüzünün halifesidir. Yeryüzünü yönetmesi de öncelikle kendi nefesine hükmedebilmesiyle mümkündür. Düşünebilme yeteneği bahsedilen insanın bunu kullanıp kullanmaması kendi tasarrufundadır. "Yoksa sen onlardan çoğunun (senin ulaştırdığın mesajı) dinlediklerini ve akıllarını kullandıklarını mı sanıyorsun? Hayır hayır, koyun sürüsü gibidir onlar: doğru yoldan hiç mi hiç haberleri yok!" (Furkan: 25/44). Çünkü "insanların çoğu ziyadadır" (Asr: 103/2). Ziyanda olmalarının temel nedeni yukarıdaki ayette de belirtildiği üzere düşünmeyen, aklını kullanmayan insanın koyuna benzetilmesidir. Gördüğü evreni kendi mantık süzgecinden geçirmeyen, tefekkür etmeyen insan sürüdeki diğer koyunların yaptıklarını tekrar etmekten öteye geçemez ve bu da kaçınılmaz olarak "...halkın çoğuna uyan hata yapar" (Enam: 6/116) sonucunu doğurur. Halkın çoğuna uymak, Allah tarafından doğrudan insana yapılmış bir uyarıdır. İnsanın kendini bu genellemeden kurtarması için öncelikle bu genelleme içinde olduğunu kabul etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu ayetin muhatabının diğer insanlar olduğunu düşünmek en kolay yoldan aldanmadır ve düşünme süreci başlamadan bitmeye mahkûmdur. Allah bu uyarıyı yapmasına rağmen insan yine de çoğunluğa uymak için yarışmakta tevhid inancını ecdatperestlikle kirletmekte, bilinçten ve özdenetimden uzak bir hayat sürmektedir.

3.3. DÜŞÜNMEYE YÖNELTEN AYETLER VE FELSEFE

“Bu, Rabbinin dosdoğru yoludur. Öğüt alıp düşünmesini bilen bir topluluk için ayetleri böyle birer birer açıkladık” (En'am Suresi: 6/126). İnsan düşünme ve karar verme yetisine sahip olabilmek için Tanrıyla karşı karşıya gelmiş ve ona karşı çıkma, cennetten kovulma pahasına düşünmüş yanlış dahi olsa karar vermiş ve uygulamıştır, şüphesiz ki yaşanan bu olay Allah'ın iradesinden gayrı bir durum değildir. Nitekim Yüce Allah “...emâneti göklere, yere, dağlara teklif et-miş de onlar onu yüklenmekten kaçınmışlar, ondan ürkmüşlerdir. İnsan ise çok zalim ve çok cahil olduğu halde onu yüklenmiştir” (Ahzap: 33/72). Bu bakımdan düşünme sorumluluğu insan tarafından kabul edildiyse sorumluluğu tüm hayatı boyunca sürmeye devam edecektir. Descartes bunu; “Hakikate erişmek için ne yapmam gerektiğini öğrendim. Çünkü sonuçta ona mutlaka erişeceğim, yeter ki dikkatimi salt mükemmel şekilde anladığım şeyler üzerine yoğunlaştırılabileyim ve onları bana karmaşık ve bulanık gelen şeylerden ayırt edebileyim” (Descartes, 2013:131) sözleriyle dile getirmektedir. Descartes, düşünce üretme yolunda önerilerini, yine Kur'an ile paralellik gösteren sözleriyle bu şekilde ifade etmiştir. Eğer evrenin ayetlerini anlama ve gerçeğe ulaşma yolunda dikkati dağıtan, amaçtan saptıran, daha önemsiz amaçlara yönlendirmeye çalışan kişi ve şeyler fark edilir ve temizlenirse kişi kendi düşünmesine yoğunlaşabilir. Temiz bir zihinle kendi düşünme yöntemini oluşturabilmiş birey yanlış yola sapmadığı, evrenin işaretlerini ilimle yorumladığı sürece akıl yoluyla yaratıcıyı bulmuş olur. Kur'an bu gerçeği “Yaratan, hiç yaratamayan gibi midir? Artık öğüt alıp-düşünmez misiniz?” (Nahl: 16/17) ayeti ile ifade eder. Yine Descartes “Böyle bir varlık hiç olmamış olsaydı, onun hakkında bu fikre sahip olan ben olabilir miydim? ”(Descartes, 2012: 93) derken insanın en başta yaptığı düşünme ve seçim yapmanın önemine dikkat çeker. Tanrı fikrini gidebileceği kadar geriye giderek sorgulamaya başlayan Descartes'ın sonuca henüz ulaşmadan önce kendine sorduğu sorular, Allah'ın insanlara, aklını kullananlara, Kur'an' da düşünmeye yönlendirmek amacıyla sorduğu sorularla aynı düzlemde. İnsanın, Tanrı ve kendisi üzerine tüm dikkatini toplayıp maddi imgelerden uzaklaşarak düşünmesi şarttır aksi durumda insanın kendinden daha yetkin bir varlık fikrinin, gerçek anlamda yetkin bir varlıktan çıkmak zorunda olduğunu hatırlamak zorlaşır. Descartes; “Bir neden gerçekliğe sahip olmamış olsaydı, sonucuna bu gerçekliği nasıl

aktarabilirdi?” Buradan çıkan sonuç şudur: “Bir şeyin hiçlikten çıkması mümkün değildir ve daha yetkin olan şey(yaratan), yani kendi içinde daha fazla gerçekliği olan şey, daha az yetkin olandan(yaratamayan=insan) çıkamaz” (Descartes, 2012: 93).

Kant’ın ilk gençlik yıllarında Kur’an’ın “Yaratan, hiç yaratamayan gibi midir? Artık öğüt alıp-düşünmez misiniz?” (Nahl: 16/17) ayetini evren yasalarından okuduğu varsayılarak söylenebilir. O dönemler vardıgı sonuç: “ Bu mekanik görüş (evrende olan tek şey madde ve güçleridir), canlılığı açıklamaya yetmez; çünkü burada şunu söyleyemeyiz: bana maddeyi ver sana bundan bir ot parçacığı yahut bir kurtçuk yapayım” (Heimsoeth, 2014: 31). Kant; Kur’ân’la neredeyse aynı örneği vermiştir yaratma konusunda. Kur’an; varoluş gerçeğini insanın muhakeme yeteneğine sunarak “Ey insanlar, (size) bir örnek verildi; şimdi onu dinleyin. Sizin, Allah'ın dışında tapmakta olduklarınız -hepsi bunun için bir araya gelseler dahi- gerçekten bir sinek bile yaratamazlar. Eğer sinek onlardan bir şey kapacak olsa, bunu da ondan geri alamazlar. İsteyen de güçsüz, istenen de” (Hac: 22/739) der. Dünya, evren, canlılar, Kur’an’ı oluşturan temel unsurlardandır. Kur’an, insanlar bunları daha kolay anlasın ve anlamlandırsın diye Allah tarafından vahyedilmiş “...rehber ve yol göstericidir” (Nahl: 16/89).

Bu bakımdan var edilen her şey insanın Allah’a ulaşması için bir işarettir. Kur’an; “Düşünen beyinlerle ve işiten kulaklarla yeryüzünü dolaşmadılar mı? Gerçek körlük, gözlerin körlüğü değil; göğüslerdeki gönüllerin körlüğüdür” (Hac: 22/46) derken insanın diğer canlılarla ortak olan duyu organlarıyla değil de düşünme sayesinde gerçeğe ulaşabileceğini açık bir şekilde ortaya koyar. Yaratan ve yaratamayan ayrımının felsefesini yapmış olan düşünürler tüm evrendeki muntazamlığın sonsuz bir kudretin tecellisi olan ayetler (işaretler) olduğunu fark edebilmiş ve evrenin yasaları üzerinde düşünerek Tanrının varlığına akıl yoluyla ulaşabilmişlerdir. Pascal bu durumu “Annem ben doğmadan ölseydi ben olmayacaktım, öyleyse ben gerekli bir varlık değilim. Sonsuz da, sınırsız da değilim, ancak doğada (evrende) gerekli, sonsuz, sınırsız bir varlığın olduğunu görüyorum” (Pascal, 2005: 38) şeklinde ifade eder.

Evreni düşünen bir beyinle inceleyen Kant ise “...salt rastlantılarla, akıl yolu ile varılan akıldışı bir şeyle yönetilmesinin olanaksız olduğu sonucuna varmıştır; madde kavramının kendisi, kendine özgü güçlerle, bizi ister istemez, evrendeki düzenin

kaynağı olarak madde ve evreni aşan sonsuz doğa bütününün yaratıcısına, Tanrısal olana götürür. Maddenin nitelikleri, güç ve yasalar, her şeyin yaratıcısı tarafından sonsuz bir bilgelikle seçilmiştir” (Heimsoeth, 2014: 30) der.

Kant’ a göre bütün evreni kaplayan doğa mekanizmasının arkasında, her şeye kaynaklık eden bir ide, Tanrısal akıl yer almaktadır. “Tanrısal aklın ebedi ide” sinde bütün şeylerin, esas yapıya uygun birtakım niteliklerle donatılarak ortaya konulmuş olduğunu fiziko-teolojinin, yani doğanın kitabından Tanrının okunmasının en doğru yolunun bu olduğunu belirtir (Heimsoeth, 2014: 30). Kant’ın deyimiyle Tanrının doğa kitabını okuyabilmenin yolu üzerine düşünmek araştırmalar yapmaktır ve Allah insanı bu yola kılavuzlamak için araştırılacak şeyleri işaret etmektedir. Yapılacak en doğru şey Kur’an ayetlerinin gösterdiği yolda işaretleri akıl yoluyla takip edip anlamaya çalışmaktır.

Yine “Gece ile gündüzün değişmesinde ve Allah’ın gökten bir rızık sebebi olan yağmuru indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde ve rüzgârları yönlendirmesinde aklını kullanan bir topluluk için nice deliller vardır” (Casiye: 45/5) ayetinde olduğu gibi insana sırdan gelen doğa olaylarında da düşünen ve aklını kullanan toplumlar için payeler olduğu gerçeği göz önüne serilmiştir. Allah insanları iyi bir fitrat üzere yarattığını ve insanların aklını kullanarak ve uygun sorularla düşünerek hakikate ulaşabileceğini belirtmektedir. İnsanları üzerinde düşünülecek şeylere yönlendirmek amacıyla Allah, “düşünmezler mi? akıl etmezler mi? öğüt almazlar mı?” vurguları olan ayetleri vahyetmiştir. Sokrates’in “Bir hocanın yapması gereken bir ebe gibi, doğru soruları sorarak insanın içindeki bilgiyi dışarı çekmektir” görüşü de bu ayeti açıklar niteliktedir.

Yüce Allah; “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün ard arda gelişinde, insanlara yararlı şeyler ile denizde yüzen gemilerde, Allah’ın yağdırdığı ve kendisiyle yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her canlıyı orada üretip-yaymasında, rüzgârları estirmesinde, gökle yer arasında boyun eğdirilmiş bulutları evirip çevirmesinde düşünen bir topluluk için gerçekten ayetler vardır” (Bakara: 2/164) derken insanın ufkunu geniş tutması gerekliliğine dikkat çeker. “Beni üzerinde düşünüp araştırdığım zaman hayranlık ve yücelik duygusu ile dolduran iki şey var: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlak yasası” (Heimsoeth, 2014: 30) diyen Kant’ın Allah’ın ayetlerini tam da Allah’ın istediği şekilde değerlendirdiği fark ediliyor. O işaret edileni

görmüş, üzerine düşünüp araştırmalar ve ilim yapmış sonuçta elde ettiği bilgiler evrenin bu matematiksel ve mucizevi düzeninin bir yaratıcıya ait olduğunu kendine mutlak olarak kanıtlamıştır. Allah bu ilmi (yani mevcudat üzerinde düşünme ve bu düşünceden sonuç çıkarma ilmi) Hz İbrahim'e de vermiş onu bununla şerefleştirmiş ve şöyle buyurmuştur: “Böylece İbrahim'e, -kesin bilgiyle inananlardan olması için- göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk” (En'am: 6/75) (Uludağ, 2015: 74).

Kur'an; “Eğer şaşırıracaksan, asıl şaşkınlık konusu onların şöyle söylemeleridir: "Biz toprak iken mi, gerçekten biz mi yeniden yaratılacağız?" (Ra'd: 13/5) ayetiyle yeniden yaratılışa dikkat çekerken ünlü düşünür Pascal da “Hangi kanıt vardır elinizde insanın bir daha dirilmeyeceğini söyleyebilmeniz için? Bir kez bile olmamış veya olmuş olan, bir kez daha olmaz mı?” (Pascal, 2005: 37) vurgusuyla bunu dile getirmektedir.. Pascal' ın kanıt istediği insanlarla, ayette geçen ve sordukları soru şaşkınlığa sebebiyet veren kişilerin aynı düşünce yapısında insanlar olduğu çıkarımında bulabiliriz. Allah düşünen toplum için ayetleri sunmuşken, araştırmadan, kanıt getirmeden yalnızca yalanlamak için konuşmalarını şaşılacak şey olarak nitelemektedir.

Bazı şeyler kendi başlarına, deyiş yerindeyse, tabiatı icabı ve içsel olarak, bizi düşünmeye sevk eder. Bazı şeyler bize onları düşünme konusu yapmamız için, düşünmeyle onlara dönmemiz için, onları düşünmemiz için çağrıda bulunur. Fakat biz mahiyeti icabı düşünülmeyi arzulayanla hala yüz yüze gelmedik, henüz onun tesir ve nüfuzu altına girmedik. Galiba bunun sebebi biz insanların düşünülmeyi arzulayana henüz yeteri kadar yüzümüzü dönmememizdir. Heidegger' in düşünülmeyi arzulayan olarak ifade ettiği şey Kur'an'da ; “ Kur'an'ı öğüt ve ibret için kolaylaştırdık. Fakat düşünen mi var?” (Kamer: 54/17) olarak dile getirilmektedir. Allah'ın kelimasında insanlardan en çok istediği ve çeşit çeşit kelimelerle üzerinde durduğu konu düşünmektir. Heidegger'in eleştirisi insanın düşünülmek istenene yüzünü dönmeyişidir. Aynı şekilde, Kur'an düşünülün ve hayata tatbik edilsin diye indirilmişken, ayetleri düşünmeyen akıl yürütmeyen insanı evrendeki canlıların en kötüsü ilan etmiştir. Pascal bu düşünceyi çok keskin bir şekilde vurgulamaktadır “Usa boyun eğmeyen delidir” (Pascal, 2005: 43).

Kur'an düşünmeyen insan için “Yeryüzünde dolaşan canlıların Allah nazarında en kötüsü akıllarını kullanmayan, gelişmeyen, cehaletten kurtulmayan, çevresinde olup bitenlere, hak ve hakikate ilgi konusunda sağır ve dilsiz kesilenlerdir” (Enfal: 8/22)

ifadesini kullanır. Bu ayete paralel olarak Agustinus ise ‘Olayı gördüler ama nedeni göremediler’ derken nedenini görmenin olayı görmekten farklı bir bilinç düzeyi gerektirdiğini, olayı her görenin nedeni göremeyeceğini dile getirmiştir. Aklını kullanmayan insanlar olayları görürler ama nedenleri göremeyecek kadar başka şeylerle meşguldürler (gerçeğe karşı kördürler) . Kur’an’a göre düşünmeyi olanaksızlaştıran en önemli unsurlardan biri insanın kendi benliğini her şeyin üstünde görmesidir yani bencilliğidir ve bunu: “Kendi istek ve tutkularını (hevasını) ilah edineni gördün mü?” (Furkan: 25/43) şeklinde dile getirir. Spinoza’ ya göre de insanın düşünmesini engelleyen tutkuları ve ihtirasları ‘düşünme objesi’ haline getirilmeden gerçek bir düşünme başlayamaz. Bu heva ve hevesler kişilerin aklı kullanma yetilerini engellediği ve gerçekte düşünülecek şeylerin önüne geçtiği için, Allah heva ve heveslerin peşine düşüp aklını kullanmayanları hayvanlara benzetmiştir. “Yoksa sen, onların çoğunu (söz) işitir ya da aklını kullanır mı sayıyorsun? Onlar, ancak hayvanlar gibidirler; hayır, onlar yol bakımından daha şaşkın (ve aşağı) dırlar” (Furkan: 25/44). Nitekim insanı hayvandan ayıran en temel özellik düşünebilmesi olduğuna göre insan, aklı ön planda tutmadığında yani düşünmediğinde Allah bu isimlendirmeyi layık görüyor.

Allah nazarında düşünmeyen insanın en kötü insan olması, tersi durumdaki insanın, yani düşünen, sorgulayan, araştıran ibret alan insanın da en makbul insan olduğu sonucuna vardılır. “Şu halde akli kıyaslar yaparak varlıklar üzerinde düşünmemiz farzdır” (Uludağ, 2015: 75). Pascal, insanın var oluş amacının düşünmek olduğunu ifade ederek “İnsan düşünmek için yaratılmış besbelli; onun bütün önemi, tüm kazancı budur; görevi de düşündürmektir, kendi varlığına yaraşır nitelikte” der. (Pascal, 2005: 42). Kur’an; “İnsan kendi yaradılışı üzerine sürekli olarak düşünmelidir. İnsan önceden, hiç bir şey değilken, gerçekten bizim onu yaratmış bulunduğumuzu (hiç) düşünmüyor mu?” (Meryem: 19/67) diyerek bu uyarıyı açık bir şekilde ortaya koyar. İnsan mutlaka sonuç çıkarmak ve bir yere varmak için değil; salt düşünme eyleminin kazandıracaklarını, düşünmeye başlamadan bilemez. Schopenhauer’un ifadesiyle; “Varoluş meselesinin bizim için ne kadar büyük ve yakın bir mesele olduğu düşünülecek olursa, bir kimse onun diğer bütün meseleleri ve amaçları gölgelediğini derhal fark eder” (Schopenhauer, 2012: 43). Bu bakımdan Kur’an’da vurgulanan insanın varoluşuna kafa yorması gerçeği felsefenin de temel sorunsalı ve düşünme eyleminin hareket noktasıdır.

SONUÇ

Din ve felsefe ilişkisinin çok eskilere dayanan bir geçmişi vardır. İslam dünyasında felsefenin ve bilimin erken denilebilecek zamanlarda çok hızlı ilerlemesinde Kurani tutumun etkisi ispat gerektirmeyecek şekilde gözler önündedir. Batıda fikir alanında yer alan her değişimde İslam tarihinin etkisi batılı yazarlar tarafından da kabul edilmektedir. Tüm bu gelişmelerle birlikte zaman zaman kopmalar da olmuştur. Bu kopmaların etkisi bir süre devam etmiş, felsefe ve dinin düşman olduğu zamanlar bile yaşanmıştır. Düşünceleriyle batı dünyasını orta çağ karanlığından çıkaran İbn Rüşd'ün, felsefeye tenkitler yönelten Gazali' den daha az bilinmesi bu düşmanlığın etkilerinin az da olsa sürmesine neden olmaktadır. İslam dünyasında İbn-i Rüşd, Kindi, Farabi gibi filozoflar; aklın ve düşünmenin dini kaidelerle çelişmediğini ispata çalışmış olsalar da ne yazık ki “ Kur'an ve hadisin sadece zahiri anlamının bir dünya kurmaya yeter olduğunu, insanın ne onları yorumlamak için, ne de onlara ilave olarak başka öğretiler ve müesseseler meydana getirmesi için çaba harcamasını gereksiz bulan, hatta insan aklının ortaya koyacağı her şeyi din dışı (bid'at) sayan” (Bayrakdar, 2014:114) selefçilere karşı koyamamışlardır.

Bu bakımdan, Kindi, İbni Rüşd ve Farabi'nin, “İslam âleminde, Entelektüel ve akli düşünmeyi canlı tutmak ve geliştirmenin dine aykırı olmadığını ortaya koyma ve dinin ve nübüvvetin bizzat kendilerinin akıl alır şeylerden olduğunu göstermek, böylece de inkârcılara karşı bu iki müesseseyi dolaylı olarak savunmak” (Bayrakdar, 2014:158) için aklın yolunun izlenmesi gerekliliğini dile getirmiş olmaları günümüz insanın üzerinde düşünmesi gereken önemli unsurlardır.

Bu çalışmamızda düşünmenin eylem olarak daha anlaşılır bir kavram olmasını, düşünmeye çok fazla vurgu yapan kitap yani Kur'an kılavuzluğunda, filozofların düşünme tanım ve yöntemlerinden yola çıkarak irdelemeye ve açıklamaya çalıştık. Düşünce insanlarının, düşünme yöntemlerinin Kur'an'ın salık verdiği şekilde, yani aynı düzlemde olduğunu fark ettirmek amacıyla ayetlerle düşünce insanlarının görüşlerini ilişkilendirmeye çalıştık.

Yüzyıllar önce ortaya konulan ürünlere bağlı kalmanın, düşünmenin önüne geçtiği ve özgün fikirlerin yaratılamamasına sebep olduğu yönündeki düşüncemizi felsefe

tarihinden kişilerin düşünceleriyle ve Kur'an ayetleriyle temellendirdik. Bu düşünce, geçmişini tümünden yok saymak değil kendi düşünme sorumluluğunu almış bireylerin eleştirel bakış açısıyla her kavramı derin derin düşünerek kabul etmesi gerekliliği anlamındadır. Çünkü insanın kendi zihin dünyasında karşılığını bulamadığı kavramlar ancak ezberlediği tanımlar olarak kalabilir. Öyle ki Kant özgün düşünce meydana getirmeyi olanaksızlaştıran kavramcılığın önüne geçilmediği sürece filozofların düşüncelerini ezberleyip o düşüncelerle konuşmayı 'felsefe yapmak, düşünce üretmek' sanmak olduğunu iddia eder ve ona göre bu durum düşünmenin önündeki en büyük engellerden biridir. Aynı zamanda Kuran, bu konuyu 'Zan' kapsamında değerlendirmiş ve büyük bir tehlike olarak belirtmiştir. Düşündüğünü zannetmek insanın gerçeğe ulaşmasının önünde oldukça büyük ve uğraşılmadıkça aşılamayacak bir engeldir.

Sonuç olarak, eğer Kur'an'ın gösterdiği şekilde düşünüyor olsaydık fizik, astronomi, biyoloji, anatomi, tıp, botanik, felsefe, sosyoloji ve tüm mühendislik alanlarında çok daha fazla gelişmiş olmanın yanında bu gelişmişlik halini insan hayatını kolaylaştırmak, dünya üzerinde yaşayan tüm insanların bu durumdan istifade etmesini sağlayacak şekilde genelleştirmiş olurduk. Kur'an'ın salık verdiği dünya böyle bir yerdir. Evreni okumak, düşünmek, anlamak yaratıcının ilk emriyle ayrıntıları din diye yaşamak genelde dünyayı ve yerelde de İslam dünyasını bugünkü haline getirmiştir.

Hâlbuki insan yeryüzüne halifelik yapmak üzere gönderilmiş ve Allah'ın sıfatlarından pay verilerek donatılmıştır. İnsanın yaradılış gayesi aklını kullanarak, düşünerek hikmete ulaşmak ve ulaştırmaktır. İnsan bu amacından saptığı sürece diğer tüm varlıklara verildiğinde üstlenemedikleri emaneti layıkıyla korumuş olamaz.

Kur'an'ı layıkıyla anlayabilmenin ve onun tüm çağlara hitap ettiğini fark edebilmenin yolu, onu bilim ve felsefeyle yorumlamaktan geçer.

Bu bağlamda, emanetin muhafazası iman ile mümkündür ve imana ulaşmanın ve onu korumanın yolu da denenmek yani seçimler yapmakla, düşünce bilimleri ve pozitif bilimler arasında bağ kurmak ile mümkündür. Nitekim Kur'an "İnsanlar, sadece 'İnandık' demeleriyle, hiç sınanmadan bırakılacaklarını mı sanıyor?" (Ankebut: 29/2) vurgusuyla bu gerçeğe işaret etmekte ve insanın hayatı boyunca seçimler yapmakla karşı karşıya kalacağını ve bu seçimler karşısında iradesini nasıl kullanacağını da onun

hakkında verilecek hükümde belirleyici olacağını ortaya koymaktadır. Bu süreç insanın aklını kullanma yani düşünme sürecidir. Çalışma boyunca üzerinde durulan ve açıklanmaya çalışılan husus da halifelik/düşünebilme sorumluluğunun insanın en gerçek varoluş nedeni olabileceğidir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (2016). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Akpınar, A. (2000). *Kur'an Niçin ve Nasıl Okunmalı*. Konya: Uysal Kitabevi.
- Alper, H. (2009). *İmam Matürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Altıntaş, R. (2002). "Fuzûlî'de Bilgi ve Tabiat Anlayışı" *Eskidergi.cumhuriyet.edu.tr*, 38-53.
- Aruç, Y. N. (2007). *İbn Rüşd'ün Felsefî Düşüncesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Atay, H. (2013). *Kur'an'a Göre Araştırmalar*. Ankara: Atay Yayınları
- Aydın, H. (2012). *İlim Felsefe Ve Din Açısından Yaradılış Ve Gayelilik*. Ankara: Dip Yayınları
- Aydın, İ. H. (2003). *Farabi'de Bilgi Teorisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aydın, M. A. (2012). *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Yayınları.
- Aydoğan, A. (2012). *Düşüncenin Çağrısı Kant-Schopenhauer-Heidegger*. İstanbul: Say Yayınları
- Bayrakdar, M. (2014). *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bolay, S. H. (2013). "Felsefe ve Din". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 30-47.
- Bolay, S. H. (1989). *Akıl*. İstanbul: Dia Yayınları
- Buladı, K. (2010). *Kur'an Kendini Nasıl Tanıtır*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Cebeci, L., Duman, Z., Soyalan, Y., İslamoğlu, İ., (2011). *Tefsir Ve Toplum*. İstanbul: İsav Yayınları.

Cündioğlu, D. (2015). *Anlamin Buharlaşması ve Kur'an*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Çınar, A. (2003). Leibniz'de İman-Akıl İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1).

Descartes, R. (2013). *Metafizik Üzerine Düşünceler*. (Çev: Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Descartes, R. (2014). *Aklın Yöntemi İçin Kurallar*. (Çev: Engin Sunar). İstanbul: Say Yayınları.

Başkanlığı, D. İ. (2003). Kur'an-ı Kerim Meali.

Dumlu, Ö., Bayraklı, B., Kırca, C., Gümüş, S., Öztürk, M., Aydar, H., Yıldırım, S.,

Durusoy, A. (2012). *İbn Sina Felsefesinde İnsan Ve Alemdeki Yeri*. İstanbul: İfav Yayınları.

Ersoy, M. A. (1992). *Safahat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Esen, M. (2011). "Kur'an'da Akıl - İman İlişkisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2, 85-96.

Farabi, (2012). *Kitabu'l-Burhan*. (Çev: Ömer Türker, Ömer Mahir Alper). İstanbul: Klasik Yayınları.

Fuzûlî, M. S. (2014). "*Matlau'l-İ'tikâd fî Ma'rifeti'l-Mebde'i ve'l-Meâd, (tahk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî)*, (çev. E. Coşan-K. Işık), İstanbul: Server İletişim.

Gazâlî, E. H. M. (1990). "*El-Munkızu mine'd-Dalâl*, (çev. Hilmi Güngör)". Ankara: Maarif Yayınları.

Gökberk, M. (1993). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Günay, M. (2010). *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*. Adana: Karahan Yayınları.
- Gündoğar, H. (2010). *Fahrettin Er-Razi' de İnsan Fiilleri*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Hakkı, E. İ. (1999). *Mârifetnâme*, (haz. M. Faruk Meyan), İstanbul.
- Hare, R. M. (2002). *Düşüncenin Ustaları Platon*. (Çev: Işık Şimşek- Bediz Yılmaz). İstanbul: Altın Yayınları.
- Hatun, H. M. (2012). *Dünyaya Yön Veren Müslüman Bilim Adamları*. İstanbul: Yeşil Elma Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2014). *Tarihte Akıl*. (Çev: Önay Sözer). Ankara: Kabalcı Yayınları.
- Heidegger, M. (2013). *Düşünmek Ne Demektir*. (Çev: Rıdvan Şentürk). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Heimsoeth, H. (2014). *Kant'ın Felsefesi*. (Çev: Takiyyettin Mengüşoğlu). Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Hume, D. (2004). *Din Üstüne*. (Çev: Mete Tuncay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- İkbal, M. (2013). *İslam' da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*. (Çev: Rahim Acar). İstanbul: Timaş Yayınları.
- İkbal, M. (2008). *İslam Düşüncesi*. (Çev: Yusuf Kaplan). İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- İslamoğlu, M. (2013). *Hayat Kitabı Kur'an*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Kılıç, C. (2007). "Mevlânâ'nın Düşünce Dünyasında Felsefe Ve Filozoflar", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, sayı: 20, Mevlânâ'ya Armağan Sayısı, ss. 175-202.
- Matürîdî, K. T. T. T. (2002). s. 222-272 (Çev: Bekir Topaloğlu). Ankara: İsam Yayınları.

Özden, H. Ö. (1996). *İbn-i Sina Descartes Metafizik Bir Karşılaştırma*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Özden, H. Ö. (2014). *Türk Düşünce Tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

Pascal, B. (2005). *Düşünceler*. İstanbul: Say Yayınları

Platon, (1942) *Menon*, Maarif Matbaası, (çev: Adnan Cemgil)

Revnakoğlu, C. S. (2011). *Erzurumlu İbrâhim Hakkı ve Ma'rifetnâmesi*, İstanbul: İlk Harf Yayıncılık

Saldıray, A. (2011). Aristoteles Felsefesinde “öz” ve “biçim” Kavramları. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Selçuk, M., Albayrak, H., Bozkurt, N. (2010). *Kur'an ve Birey*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Spinoza, B. (2011). *Etika*. (Çev: Hilmi Ziya Ülgen). Ankara: Dost Yayınları.

Tokmakoğlu, G. (2014) *Doğru Yol Tutmak, Muttakilik*, <http://muttakilik.com/dogru-yol-tutmak/>

Uludağ, S. (2015). *Felsefe Din İlişkileri Fasıl Makal el-Keşf an Minhaci'l- Edille*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Yıldırım, Z. (2012). *Kur'an'da Cedel Kavramı ve Yöntemi*. İstanbul: İfav Yayınları.

Zengin, A. G. (2014). “Kur'an'da Düşünme Anlamına Gelen Bazı Kelimler Üzerine Bir Değerlendirme” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 133-150.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Sezen Subaşı Yuca
Doğum Yeri ve Tarihi	Ankara- Altındağ/ 25.04.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Tarihi Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı (2010-...)
İletişim	
E-Posta Adresi	Sezen_ylcn@hotmail.com
Tarih	23.06.2017